

3 1761 06187332 9

OLCSÓ
KÖNYVTÁR

Szerkesztő Gyula F.

Egy-egy szám ára 30 fill.

BRASSAI SÁMUEL
EMLÉKEZETE.

Írta

CONCHA GYŐZŐ.

57-1358. sz.

60 fill.

DB
933
.3
B7C66
1904
c.1
ROBARTS

FRANKLIN-TÁRSULAT

BUDAPEST

BRASSAI SÁMUEL EMLÉKEZETE.

IRTA

CONCHA GYÖZÖ.

FELOLVASTATOTT A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1899 MÁJUS 7-IKI KÖZÜLÉSÉN.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1904.

I.

A nemzetek egyes kiváló fiaikban nyilatkoztatják ki legszembeütőbbben azt, a mi a nemzeti lélek mélységeiben, egyes tagjaik ösztönszerű érzéseiben, vágyaiban, értelmi töprengéseiben, æsthetikai fogékonyságában el van rejtve.

A nemzet politikai, jogi, gazdasági, szellemi, emberbaráti alkotásai adják meg egyéniségének tömegszerű anyagát, formájának alapvonalait. Ezekben látjuk erkölcsi célpontjait, sikereinek világos nyomait. S mégis szíve, képzelme, esze, akaratának benső szentélyébe csak egyes fiainak külön élete, külön alkotásai útján jutunk.

Akadémiánk büszkeségének, Hunfalvi Pálnak következő mondását: «A világ szelleme az istenség lehellete, mely fölülmúl minden fogalmat. A nemzetekben jelenti ki magát az istenség lehellete, azokban testesül meg a világ szelleme, ezért nem is születnek, mint egyes emberek, hanem teremtetek, mint Ádám a történelemelőtti nagy napon», — ezt a mondást alkalmazza csak fentebbi tétel, midőn kiváló tagjai útján

vélek a nemzetek lelkének egész világába behatolni.

Mert ki volna elég bátor vállalkozni, hogy egy sok millió külön egyéniségből álló, az évek hosszú százain át élt lénynek, egy nemzetnek jellemét világos képpel, nem, ennél többel: tiszta, szoros fogalommal meg bírja értetni?

Brassai Sámuelben, a kinek emléke előtt a T. Akadémia — kiváló megbecsülése jeléül — ünnepélyes nagygyűlésén óhajtotta kegyeletét leírni, nemzetünk géniusának egyik ilyen magyarázóját, törekvéseinek kiváló munkását, sikereinek élő nyomát, e génius küzdelmeinek oszloposát látom, és törekvésem arra irányul, hogy, bár az ő kivételes egyéniségéhez mérve nagyon is fogyatékos erőmmel, Brassai helyét, értékét nemzetünk életében meghatározni megkíséreltem.

A nemzeti géniusz ily kifejezői, a nemzeti élet oszloposai rendszerint az országlás, a hitélet, a művészet, a zene, a költészet, a gyakorlati fölfedezések terén támadnak s válnak a közkedveltség, közismeret oly általános tárgyaivá, minő Brassai volt.

Brassai azonban, mondhatni egész életén át, rövid idejű kivétellel, távol állott az országlástól, hitélete egy parányi vallási közösség körében folyt le, nem volt festő, szobrász, nem költő, nem zeneszerző vagy művész.

De nem volt-e nagy tudós egyes szakokban? Nem volt-e a szaktudományi munkafelosztás

korszakában az egyetemes tudásnak, mondhatni egyetlen maradványa, világ csodája?

Nem vágva eléje e kérdés tüzetesebb fejtegetésének, föl kell hoznom, hogy a tudomány, a mennyiben rögtönös gyakorlati hasznosításra utat nem nyit, az emberi fáradozások között a legkisebb vonzó erőt gyakorolja a nemzetek tagjainak összeségére s munkásai ennél fogva a legkevésebbé ismertek, a legkevésebbé népszerűek.

A tudomány a politikával, a vallással, a művészzel, a költészettel, a gyakorlati fölfedezéssel sohasem versenyezhet a nemzet fiainak rokonszenvéért. Nagyon kis körre zárt világ az övé, a melyből a közvetítők útján hatol csak ki a nemzetre az igazságnak ereje, melyet megállapítani egyedüli célja.

Brassai sem úgy mint tudós, vagy mint a legnagyobb encyclopædikus emelkedett nemzete közvéleményében az ő oszloposai közé.

De tán a rendest annyival meghaladó életkora, életének száz-éves tartama tette őt írói, tudós működésével kapcsolatban azzá a félig csodás alakká nemzeti életünkben, a kihez hasonlót ott keveset számíthatunk.

Valóban megérte-e a 100 évet, avagy sirbaszálltakor csak 97 éves volt, előttem és mások előtt is annyszor ismételt mondása szerint, hogy az évszámmal jár, hogy 1800-ban született, nem tudom, fog-e valaha kideríttetni?

De utóbbi esetben is lelki ruganyossága majd-

nem életének végső napjaiig oly nagy, a mely ámulatra ragad.

Az a Brassai, a ki a Kazinczy, a Kölcsey, a Kisfaludyak, a Vörösmarty nyújtotta irodalmi újdonságokon még ifjúkorában lelkesedik, a ki az elsőt mint meglett férfi, az utolsót már élte delén látja sírba szállni; az, a ki egyforma tűzzel kritizálja Széchenyi ellenzőit a 30-as és Csiky Gergely ó-classikus fordításait a 80-as években, s a ki mindezek után 95 éves korában áll elő bölcselmi rendszerének bemutatásával: épp oly csodás jelenség, mint az a Brassai, a ki az átlagosnál hosszabb két emberöltő alatt, közel hetven éven át, soha nem lankadó tűzzel, folytonos szellemi sziporkázással, fáradságos munkában szolgálja a magyar művelődést.

S mégis nem mathuzálemi kora, nem is minden tudása, nem is mélysége a tudomány egyes szakmaiban — tette őt nemzete egyik oszloposává, sem az, hogy kicsiny nemzet vagyunk, melynek körében a valamelyest kiválók is könnyebben előtérbe jutnak.

Az emberi nagysághoz az erők kivételessége, melyekkel az egyén rendelkezik, a helyzetek rendkívülisége, a melyekben érvényesül, hozzátartoznak. Brassainál is megvolt mind a kettő, de a mint egyáltalán, úgy nála is az egyéniségnek belső ereje, belső szépsége, igazsága, jósága, felebarátaira való hasznossága nélkül erőinek, helyzetének rendkívülisége nem birták volna

nemzete körében az elsők közé emelni. Sokszor tünődtem, midőn e ritka varázsú ember életének titkához a kulcsot keresém: miben rejlett Brassai rendkívülisége, nagysága? s midőn a tekintetes Akadémia kegyessége Brassai ünnepelésében a szónok tisztével bízott meg, aggódva gondoltam feladatom megoldhatatlan nehézségeire.

Ha valaha, úgy Brassai legtöbb méltatójánál nem lesz szónoki figura az erők elégtelensége az ünnepelt érdemeinek kiemelésére.

Aggódásomat elfojtotta az atyai barátság, — szabadjon ezt ez ünnepélyes alkalommal mentességül fölemlíteni, — melyben magamat és — kedvencz kitétele szerint — háznépemet részesítette.

Így fogtam tisztetemhez, sohasem tévesztve szemem elől ünnepeltünk életének vezércsillagát, az igazságot, melyért annyit harczolt, és el nem feledve mondását: «Én barátimtól csak érzelmi, nem értelmi rokonszenvet kívánok.»

II.

A legtöbb ember életében fontos annak színtere, a népi, a társadalmi keret, a melyben lefoly, a külső körülmények, a melyek működését befolyásolják. Brassainál is így van ez. El kell vándorolnunk szülőföldjére, ifjúsága, férfikora

elejének környezetébe, futólag érintenünk kell élete külső eseményeit, hogy egész életét jobban megérthessük.

Jókai mesteri ecsetje a legtalálóbban megrajzolta számunkra az elsőt *Egy az Istenében*.

„Egy óriási bércztömeg, fehér, mint a csontkoponya, emelkedik meredeken s hosszú, eget-emelő sánczfalat képez a völgykatlan előtt, melyet a másik oldalon rengeteg erdővel borított hegyláncz zár körül. A kopár szirtfal a Székelykő, történelmi ősemlék, barlangjaiban a bronzkorszak maradványaival, tetején az ős székelyvár dűledékeivel... De e kopár szirt lábánál mint egy amphitheatrum páholsorai, mint a Colosseum emeletrétegei emelkednek egymásfölé az emberi kéz legszebb remekei: a csinált szántóföldek. Az ember földet csinált a kőből. Lépcsőzetes karzatokra vágta a sziklát, megtörte porrá, keverte kövérítő anyaggal s kényszerítette a követ átalakulni kenyérré.»

Ebben a völgykatlanban, Toroczkó mezővárosában született a jelen száz első, mások szerint az elmúltak 97. esztendejében Brassai Sámuel.

Ez idylli völgy a keret, a mely egyúttal a legeredetibb népet foglalja egybe.

A toroczkói nép nemcsak a Székelykő köveit alakította kenyérré, ezen nem élt volna meg. Kisgazdái évszázakon át szívós kitartással vájták vasért a föld gyomrát és nem satnyultak el a nehéz munkától, sőt megedződtek. Férfiai, asz-

szonyai délczeg, szép emberek maradtak s magoknak jólétet s bármely ország parasztjánál sokkal magasabb műveltségi színvonalat teremtettek, melyet takaros házaikon, ízléses házi berendezésökön kívül, festői gazdag viseletök ma is szemmelláthatóan mutat. «Csak egy, a világtól elválva élő kis népnek saját képzeletéből származhatott e viselet — mondja találóan Jókai — oly néptől, mely kereste a festőit, az eszményi szépet...»

Ennek a szorgalmas, okos, délczeg toroczkói fajnak a tanítója, elemi és néhány algymnasiumi osztályú iskolájának rektora volt Brassai édes atyja.

Körében nőtt fel Brassai 10—14-ik évéig, majd a tözsomszéd Toroczkó-Sz.-Györgyre, hasonlóan szép helyre kerül, hová atyját papnak választották.

Toroczkó-Szent-Györgyön atyja vezetéséhez, saját iparkodásához a gr. Thoroczkayak udvarának befolyása is járul. A grófi családnak Göttin-gában tanult Schilling nevezetű református papja a tudvagyó ifjút, a ki egyedül a magyar irodalom termékeiből tanult, ellátja idegen könyvekkel is, melyek megértéséhez a német szót pár havi szebeni tartózkodása alatt sajátította el. Ugyancsak a grófi család Weisz nevű zongoramesterétől nyeri az első oktatást a zenében.

1813-ban került Kolozsvárra s pár évig járt felekezete itteni gymnasiumába, de az 1816-iki

országos inség, midőn a búza merője 16 váltóforintra emelkedett, lehetetlenné tette atyjának fia további iskoláztatását. Hisz 60 váltóforint évi fizetés, az urasági dézsma quartája, néhány hold föld s a papi lak használata tették egész jövedelmét.

A fiú tehát a házi-tanítóskodáshoz folyamodott, s ennek segélyével végezte be tanulmányait, azután is folytatva magántanítását.

Élete végső szakában is hálásan beszélt ez időbeli pártfogói, a Kazinczy leveleiben (*Kazinczy levelezése* III. kötet, 535. l., VII. kötet 584. l.) elismeréssel említett kolozsvári piarista rektorról, Korosról és a kolozsvári szenátorról, Gyergyairól, kik közül az első a komolyabb bölcsészeti tanulmányokba vezette be.

Pályát azonban, mely hajlamainak és tehetségeinek megfelelt volna, e jóakarói sem nyújthattak neki.

A szegény unitárius fiú a három nemzet és négy recepta religio országában másutt, mint saját kis egyházában, nem számíthatott tanítói vagy tudományos, bűvárkodó pályára.

A mikor Kolozsvárott a katolikus, református és unitárius diákokat a legelütőbb egyenruha, a legfuresább gúnynevek: a kopó, a sóczé, a berbécs különítette el egymástól (Jósika M.: *Emlékirat* I. köt. 85. lap); a mikor állami tan- vagy művelődési intézetek, könyvtárak, múzeumok nem léteztek, csak felekezesetiek; a mikor az iro-

dalom még nem nyújtott kenyeret: a tudós pályára készülőknek nem maradt egyéb hátra, mint papi pályára lépni avagy várni, míg saját felekezeténél tanszék üresedik, addig pedig magántanítóskodni, vagy, ha különös szerencséje akad, előkelő családoknál nevelősködni. Ez lett Brassai sorsa is.

Brassai életének fordulópontja, nevelősködése főúri családoknál, a 20-as évek elején kezdődik.

Tulajdonképen főleg zongora-mesteri minőségben lép be gr. Bethlen Károly családjába. A kitűnő zeneértő, Bogdánffy, kolozsvári postamester előtt tesz próbát s ennek ajánlatára vétetik föl, bár mást is tanít. Nevelősködése alatt azonban mindig ad oktatást a zenéből. Ezért csúfolja Szilágyi Ferencz a keserű polemiában, mely közte és Brassai közt a *Clio* fölötti kritika miatt támadt, Brassait klavirmesternek.

Nevelői pályája első felét gr. Bethlen Károly családjában, a másikat gr. Bethlen Józsefnél tölti; ennek végén kezdődik irodalmi működése, melynek első jelentékenyebb terméke a *Nemzeti Társalkodó* 1832-iki folyamában (márczius 17. és 24., július 28. és aug. 4-iki számok) megjelent értekezése: *A gyönyörűségről, melyet szép művek szemlélése vagy hallása okoz bennünk.*

A nevelői pályát 1834-ben hagyja el. A kolozsvári úri-casínó megbízza a népművelésnek szánt hetilap, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztésével s Brassai Kolozsvárott telepszik meg, kiadva

egyszersmind *Bévezetés a világ, föld és státusok esmeretébe* című munkáját.

Rövid időre azonban még egyszer visszatér előbbi pályájára és 1834. őszén elkiséri egy évi időre özvegy gr. Kendeffynét, a drága emlékű gr. Andrássy Gyuláné édes anyját, mint leányainak nevelője, Bécsbe és Velenczébe, s szerkesztőtársának, Kriza Jánosnak innen küldi czikkeit.

Brassaira igen fontossá vált a nevelősködése révén támadt összeköttetése az erdélyi mágnás-családokkal.

Az erdélyi főúri világ, bár ez időtájt sok franczia és német nevelőt és nevelőnőt tartott, szakadatlanul megőrizte magyaros műveltségét. Ezek épen oly kevésbé forgatták ki magyar jellegéből, mint a német inasok, lovászok, czukrászok, szakácsok, kikkel magát körülvette, avagy a czopf és idegen viselet, melyet felöltött. Egyes németeskedő vagy francziáskodó tagja mellett egészében magyar maradt.

Brassai, ki életének első részéből az adatokat maga beszélte nekem, ekként jellemzi az erdélyi világ alaphangját a 20-as években: «Kolozsvárt télen, igaz, németül beszéltek, de a falun letették a módit és kényelmöket nem hagyták idegen nyelvvél zavarni.»

Az erdélyi főrend, az európai nagyvilágtól elzárva és kisebb vagyonosságánál fogva, főúri luxust paloták-, parkok-, kép- és könyvtárak-, színházak-, templomok-, iskolákban csak elvétve

üzhetvén, mindig nagy súlyt vetett mind férfi-, mind női tagjainak tanultságára, otthoni kiképzésére, és pedig annyival is inkább, mert a műveltségnek utazásokkal való könnyű megszerezhetésétől is jobban el volt zárva.

Az erdélyi főúri világnak innét származó irodalmi, színművészeti, tudományos, zenei hajlamaiból sarjadzott a Telekiek, Kemények, Jósikák, Mikók, Wesselényiek, Kuunok, Lázárok újabb írói és tudós csapata, de e hajlamok az egész főrendi társaságot kellemes ébresztő körre tették bármely tanult, művelt emberre. A fiatal Brassainak is általánosb műveltsége, tágabb látköre az erdélyi főrendi világban nyerte meg alapjait. Ez volt egyszersmind első oka polyhistori irányának. Minden társadalom legfelső, uralkodó osztálya természet szerint arra törekszik, hogy életét mennél szebbé, kellemesebbé tegye, a mihez nem a tudásnak egyik, hanem valamennyi ága kívántatik. A szaktudós egyoldalúsága helyett minden felső osztálynak ismereti és æsthetikai sokoldalúságra van szüksége, mert csak így lehetnek tagjai kellemesek a társas érintkezésben, alkalmazhatók különböző életfeladatokra, csak így válhatnak belőlük kerek, teljes, szóval művelt ember.

Az erdélyi arisztokrátiában végzett és nyert nevelésnek, az önművelésnek hosszas évei után, mint legalább is 34 éves ember lép hát föl Brassai — hogy elejtett fonalunkat fölvegyük — mint

a közönség nevelője 1834-től 1848-ig szerkesztett *Vasárnapi Ujság*ában.

Nem szükség itt egyéb, 1848-ig terjedő irodalmi működését érinteni, de igenis végleges pályájának megnyílását.

Az unitáriusok egyházi főtanácsa 1837-ben megválasztja a kolozsvári collegiumba a történelem és földrajz tanárának, márcziusban megkezdí működését és minden irányban reformátorként lép fel. Mellözi a latin tannyelvet. Magyarul kezd tanítani, az eddigi professori viselet helyett szalon-öltözetben, frakkosan köszönt be, életbelépteti a szemléltető, kísérleti módszert s humanus fegyelmet létesít.

Tantárgyai sokat változnak, csakhamar a számtant, physikát és vegytant kell átvennie a véletlenül beállott üresedés következtében, sőt később a tanerőkben való hiány a héber nyelv tanítását is reá hárítja.

A 48-as évek mozgalmái kizavarják Brassait tanári állásából, s a nemzet leveretésének szomorú szakában itt Budapesten, a Szönyi-, később a Gönczi-féle magángymnasiumban folytatja tanárkodását s különféle álnevek alatt mint zene-, mint irodalmi kritikus, mint szakíró dolgozik.

A nemzeti ébredés első jelei 1859 második felében viszik vissza Brassait kolozsvári tanzékre, egyben a megalakult Erdélyi Múzeum-egyesület a természetiek tárának örévé s igaz-

gatójává választja. A két állást 1862-ig viseli, ettől kezdve 1872-ig kizáróan a múzeumnak szenteli működését.

A lelkesedés, mely Erdélyt a kolozsvári egyetem felállításával eltölti, magával ragadja a 72 éves Brassait is. Életének főszenvedélye a tanítás, újra erőt vesz rajta, cathedrárt kíván s el is nyeri a matematikáét.

Tizenegy évet töltött az egyetemi cathedrán folytonos testi-lelki frissességben, állandó irodalmi tevékenység mellett.

Nem is önszántából vált meg tőle; félreértések a közoktatási kormány részéről voltak okai, minek legbiztosabb jele, hogy, mint a szanszkritnak jogosított tanára, azután is néhány évig tanított.

Rendes tanári működésétől fölmentve, teljessen a nyelvtudománynak és bölcsészetnek élt, mindkét irányban nagyobb irodalmi tevékenységet is fejtve ki. A mi szabad ideje marad, azt megosztotta először a szépirodalom, a zene és jó barátai, azután nemzetének és az egész emberiségnek közügyei között. Legvégig megtartotta erőinek majdnem teljességét, átérezve, saját munkájával osztozva korának törekvéseiben, szeretve barátait, segítve a legtávolabb álló idegeneket, kora miatt magát semmi udvarias figyelem alól fölmentettnek nem érezve, mindenkitől szeretve, a szó valódi értelmében szép életet élt.

Isten ritka kegyelméből, a kiben oly törhetet-

lenül bizott, örökös derű sugárzott életének erre a végszakára, melyet utolsó betegsége is inkább az esthajnal komolyságával, mint az éj nyomasztó sötétével zárt le örökre.

III.

Brassainak ez az egyszerű, fordulatokban aránylag szegény külső életfolyása a legintensívebb tüzet, a leggazdagabb, a legsokfélebb érzetek olvasztóját fedi.

Átfutva ez életnek irodalmi nyomait, ismerve hagyomány- és személyes tapasztalásból az élő szó és a gyakorlati tevékenység útján elért hatásait, bámulva állunk meg a teher előtt, melyet Brassai atlasi vállain hordozott, az emberi erők gazdagsága fölött, melyet életében mozgósítani tudott.

A kegyelet és ragaszkodás türelmes kitartásával forgattam e rendkívüli élet lapjait s csodáltam termékenységét az emberi szellem legkülönbözőbb téerein. Mentül tovább mentem, annál jobban füleembe csengtek egyik t. tagtársunknak Brassai nyitott sírja fölött mondott szavai, hogy az elhunyt munkásságának méltatására a tudomány-egyetem két kara sem lenne elégséges. Folyton bántott a gondolat, hogy én a két karon is szinte kívül állok. Mit tettem? Iparkodtam mindazon szakokra nézve, melyekben Brassai

működött, s a melyekben megítélni teljesen képtelen valék, a leghivatottabbaktól szakszerű tájékozást szerezni s magamnak ekképen Brassairól, a bizonyos fokú általános műveltségű ember fel fogásával, legalább egy mozaik-képet alkotni.

De azt találtam, Brassai szakbeli tevékenysége kockáinak egyberakásából még töredékes kép sem kerül ki, mert egyenként egy alaknak vagy egy alak lényeges részének körvonalait sem nyújtják, s mégis sokkal jelentékenyebbek, hogy merő színárnyalatok anyagául szolgáljanak az előttem homályosan lebegő összképhez.

Brassai habár æsthetikai kísérlettel lépett föl először az irodalomban, pályája kezdetén túlnyomóan matematikai, természettudományi és geographiai szakokkal foglalkozott.

A matematika ügyét kitűnő tankönyveivel, egyik élő tanítványa és jeles tagtársunk tanúsága szerint,¹ világos, kritikai irányú egyetemi előadásával, különösen azonban Euklides geometriájának jegyzetes fordításával szolgált.

Természetrajzi irodalmunk és bűvárlatunk Brassainak különösen hálás. Növényteni értekezései 1836-tól kezdve a 70-es évek végeig szakadatlanul folynak. 1836-ban Lindley nyomán írt munkája: *A fűvészet elveinek vázolata* s ezenkívül nagy szakavatottsága szerzik meg End-

¹ Vályi Gyula, a *Kolozsvár* 1890 május 24-iki számában.

licherünk kegyét Brassainak, dicsőítve említvén, midőn 1839-ben az Araliaceák egy új genusát, a Brassaiát felállította, hogy Magyarországbán «solus rei herbariæ methodum naturalem libris præclaris, hungarico sermone conscriptis adserere conatur». (*M. Növénytani Lapok* III. évf. 115. l.)

1858-ban Kovács Gyulával együtt írják az *Új Magyar Fűvészkönyvet*, mely oly fényesen győzött az O. M. G. É. pályázatán, s a melynek meg nem jelenése, egyik elhunyt jelesünk ítélete szerint¹ nagy veszteség volt irodalmunkra. De különösen fontosak e téren azok a szolgálatai, melyeket mint növénygyűjtő s később az Erdélyi Múzeum természetrajzi gyűjteményének rendezője a természetrajznak tett.

Brassai irodalmi munkásságának első szakába esik s több kiadást ért: *Bévezetés a világ, a föld és státusok esméretére*, 1834., mely félig a természetrajz, félig a társadalmi tudományok világába esik.

Ebből az időszakból látszóan a legmeglepőbb azonban Brassainak 1842-ben megjelent munkája: *Bankismeret*.

Terjedelmes, 359 lapra terjedő művében, mint a közgazdaság világirodalmában teljesen tájékozott, élesítéletű közgazda jelentkezik. Munkáját 1848 előtti közgazdasági irodalmunk legjobb ter-

¹ Kanitz Ágost: *M. Növénytani Lapok* X. évf. 18. l.

mékei közé sorolhatjuk. Meglepő mind általános közgazdasági alapossága, mind a tudomány mai álláspontjának is megfelelő természetes bank-elmélete és helyes érzéke a tekintetben, miként lehet a közgazdaság általános tanait hazánk primitív viszonyai között alkalmazni.

Azért mondom Brassai *Bankismeretét* látványosan legmeglepőbbnek, mert ha átlapozzuk az 1834-től 1848-ig a Brassai szerkesztette *Vasárnapi Ujságot*, látjuk, hogy ez az æsthetikus íróként megindult, de főként a természetrajzot művelő Brassai ebben a folyóiratában nemzete magánháztartási, mezőgazdasági, ipari, hitelügyi emelését célzó dolgozatokat nyújt.

Brassai bensően áthatva attól a gondolattól, hogy nemzetének a törökvilágtól rombadöntött művelődését új életre lehet és kell ébreszteni, átfogó eszével világosan átlátta, hogy ehhez a szellemiekben való tanításon, az erkölcsiekben való nevelésen kívül, a gazdaságiakban való gyarapodás elkerülhetlenül szükséges.

Innét *Vasárnapi Ujságának* iránya, innét készsége, az erdélyi mágnásság felhívására, közgazdasági ismereteit a Bankügyre nézve összefoglalni.

Brassait mindaz megragadta, a mi nemzeti művelődésünk visszaállításával kapcsolatos; ezért írta *Bankismeretét*.

Nemzeti művelődésünk eszközei közül egytől, a végsőtől, a leghatalmasabbtól, a politikától

maradt egész életén át leginkább távol. Csak a 48-as idők viharos napjai szólaltatják meg a *Vasárnapi Ujságban* és pedig két irányban.

Mint magyart és mint embert. Mint magyart boldogság tölti el annak tudatára, hogy nemzete ismét *egy*, és ujjongva kiált föl (*Vasárnapi Ujság* 1848. június 4., 381. l.): «Megvan az Unio! Halld meg azt Erdély s ez örvendetes hír hallatára halj meg a legboldogabb halállal. Idvességes a kimulás. Szép, csendes átszenderülés egy dicső hazába. Vagy..... feltámadás vido-rabb, lelkesebb munkásságra, ébredés az egy magyar honban.»

S kiönti felindulását azon előkelő urak ellen, a kik «ma sem akarják az Uniót, hanem reac-tiót terveznek s ezt oláh vérrel akarják meg-szerezni (*Vasárnapi Ujság* 1848. júl. 2.), az udvari cancellaria ellen, mely «setét fellepként ül a királyi kegyelem sugara és Erdély között (*Vasárnapi Ujság* ápril 23.), mely furcsa kis ármánynyal végzé életműködését» (*Vasárnapi Ujság* jún. 19.).

Mint ember, elértnek látja 47-beli fohásza teljesülését, hogy «következik az egész nép üdve, különösen az úrbéres nép földi üdvezülése s jő-jön el mielőbb a teljes váltságnak országa» (*Va-sárnapi Ujság* 1847. nov. 14.), és ostromozza «a régi idők után kacsingató sok embert, a kik kö-zől egyik kárpótlásért lármáz, másik meg a föl-desúri hátralék túllontúli felzsarolásával törek-

szik magát ideiglenesen kárpótolni, a harmadik meg pálczával hirdeti új polgártársainak a szabadságot» (*Vasárnapi Ujság* aug. 3.).

Brassainak rossz gyümölcsöket termett ez a politikai felbuzdulása a reactio emberei között: kikiáltották communistának és soká üldözték érte.

Még egyszer látjuk Brassait a politikával érintkezni, de már csak a politika tudományával. Ő írja az első és egyetlen, behatóbb bírálatot Eötvösnek *A XIX. század uralkodó eszméi* cz. művéről (*Magyar Hirlap* 1851., 522—528. l.).

A nagy mű egyik gyengéje, hogy az inductiv módszer helyett, melyet követni vélt, nagyon is a deductio syllogismusait használja, Brassai kritikus szemét nem kerülhette ki. De a munka tartalmára nézve is meglepő, mily élesen látja a túlzást az uralkodó eszmék tartalmának meghatározásában, a nemzetiségi eszme félreismérésében.

Brassai szellemi láthatárának egyik legjellemzőbb vonása ez a kritika, mely némi élessége mellett is, teljesen méltó a nagy szellemhez, a kivel szemben alkalmaztatik.

A politika azonban csak rövid kitérés Brassai működésében, ép úgy, a mint csak másodrendű, habár nagyon intensív és hosszantartó közgazdasági tevékenysége a *Vasárnapi Ujság* 15 évi életében.

Brassait az emberi lélek távolabbi, mélyebb

alapjai, a társadalmi és politikaiaknál magasabbra törő alkotásai érdeklik.

A nyelv, mint a nemzeti érzés és gondolkodás megjegecztője és fentartója, kedves, érdekes, drága, de több: szent Brassai előtt. «Zalán, Béla királyfi, Ádám és Éva sorsa nem hevíthette különben a szerző költőket — így kiált fel a *Szépirodalmi Figyelőben* (*Mégis valami a fordításról*) — mint engem nyelvünk nemzetiségének szent ügye.»

Vele is már pályája elején foglalkozik. Ő a magyartalanságok első üldözője. Már 1837-ben Edvi Illés Pálnak *Első oktatásra szóló kézikönyvét* ismertetve (*Vasárnapi Ujság* 1837. 161. sz.), aggódik, «nehogy szegény nyelvünknek éppen gyökerébe essék féreg.» 1844-ben (*Vasárnapi Ujság* okt. 20-iki sz., 665. l.) egész felháborodással megy neki a nyelvcsinálásnak: «Te szófaragó! — így kiált föl — mielőtt azon isteni hatóságot igénylő csudához fognál, hogy a némának szót adj, vizsgáljd meg előbb, hogy saját agyadnak nincs-e eszmére szüksége, s ha csakugyan birsz vele, akkor vizsgáljd meg a nyelv roppant rak-tárát, nincs-e szó vagy összetét, mely annak megfeleljen: hidd el, hogy fáradozásod a leg-ritkább esetben lesz sikertelen.» Mint magyar hazafi lett a mondattan művelője s a magyar mondatról, a szórendről, az accentusról írt értekezései, tudományos ellenfeleinek ítélete szerint is, a magyar nyelvtudomány el nem muló tété-

leit állapították meg, s neki első nyelvészeink sorában biztosítottak helyet.

De a nyelvek a nemzetek elérte jónak, szépek, igaznak, szóval műveltségöknek tárházai; megtanult hát minden nyelvet, a melynek irodalma e tekintetben tartalmas volt. Könnyű volt ez neki, a mint mondani szokta, nem lévén egyéb dolga, nem lévén se felesége, se gyereke.

Nyelvismeretei első sorban nem a nyelvészek, hanem az embernek szolgáltak. Az ó- és újkori culturák teljes elevenességgel éltek Brassai lelkében. Játszi könnyűséggel mozgott a görög és a római szellemvilág minden zugában, apróra ismerte az újkor szellemi termékeit s a Kelet első irodalmában, a szanszkritban való jártassága bámulatra gerjesztette a kiváló bécsi szanszkritistát, Müller Frigyest.

Arany János *Visszatekintésében* (Szépirodalmi Figyelő 1860—61. évf. 562—63. lap) Brassait enyelgően a tudomány, az elmésség, a logika fegyveres Góliáthjának nevezte.

Nekem élete utolsó éveiben magas alakjával, elbűvölő nagy világirodalmi tájékozottságával, ha társalgás közben az ind mythologia és költészet bűvös kertjébe tévedt, eszembe jutva régebbi naptárkészítő hajlamai és napállás-megfigyelő állandó szokása, nem egyszer a százesztendőös jövőmondó képében tűnt föl.

Nem véték tán e hasonlattal a kegyelet ellen, melynek tolmácsa akarok és kell is lennem, de

egyéniségének sajátos varázsát gyenge festő-tethetségem nem tudja illőbb képpel visszaadni.

E sajátos varázs fokozásához Brassainak művészi hajlama, æsthetikai iránya nem kis mértékben hozzájárult.

A miért Brassai a nyelveket elsajátítani fáradozott, abban fő indítóokul szolgál azoknak viszonya a művészetekhez, névszerint a művészetek elsejéhez, s a mint Brassai tovább lelkesülve mondja (*A gyönyörűségről, melyet szépművel stb.*) «a musák elsőszülött fiához és trónörököséhez, a görögök κατ' ἐξοχήν művészetéhez, a költészethez». «S méltán — így folytatja — mert a szép művek egyik ágában sem mutatkozik azok igazi lényege oly eredeti tisztaságában. Ebben ugyanis igen kevés a jegy s... a költészet jegyei? Shakespeare *Hamlet*-je feleljen helyettem: «Words, words, words!»

A költők, a zenészek Brassainak mondhatni a bölcsőtől a sírig legkedvesebb barátai voltak, s az elsők tették nyelvek tanulóává, együttvéve műértővé, æsthetikussá, bírálóvá.

Különösen a zenének állott a hatalma alatt; át volt hatva erős nevelő erejétől, de a hangok szellemi büverejét kimagyarázhatlannak, leírhatlannak tartotta, úgy látszik, élte végén épen úgy, mint első æsthetikai értekezésében.

Hosszú életének nagy közeit töltötte be a zene, melyet legrégibb időkbeli termékeitől kezdve a legújabbakig alaposan ismert. Maga élvezetere

sokat áldozott érte, de épen annyit a zenei műveltség terjesztésére. Fáradott a kolozsvári zeneconservatorium s egyéb zeneművelő intézetekért, az 50-es években Budapesten nagyrabecsült zenekritikáival törekedett közönségünk zenei ízlését fejleszteni, felkarolt minden zenei tehetséget, s ha kellett, tanácscsal, ha kellett, anyagi segítséggel is támogatta.

Holtig tartó szoros barátság fűzte Erkelhez. A zeneköltői tüzet Erkelben Brassai élesztette először, ő bírta rá első magyar ábrándja bemutatására.

A zenében egyébként világpolgárias irányú volt. A kész remekművek mellett nem volt elég türelme, hogy a magyar műzene fejlődését kövesse. De Liszt fölületes, avatatlan könyve a magyar zenéről kihozta sodrából, s arra a magyar népzene önállóságát fényesen bizonyító kritikával felelt. (*Magyar vagy cigányzene* 1860. 56. l.)

Minél tovább próbálom Brassainak képét működése darabjaiból megszerkeszteni, annál inkább belebonyolódok a részletek egybeilleni nem akaró tömkelegébe.

Pedig még hátra vannak Brassainak módszer-tani munkái és számtani, nyelvtani elemi tankönyvei, végül philosophiai munkálkodása.

Ez a hatalmas fő sok idejét eltöltötte kis gyermekeknek szánt elemi tankönyvek írásával.

A tanítás módszertani elmélete egész életén

át állandóan foglalkoztatta. 1867-től 1869-ig terjedő időben három akadémiai értekezése ennek volt szentelve és élete utolsó negyedében az *Összehasonlító Irodalomtört. Lapokban* németül fejtegette módszerét, hogy kelljen idegen nyelveket tanítani.

A philosophia alapvető kérdéseivel életének második felében kezdett irodalmilag foglalkozni. A magát nemzetinek kiadó egyezményes philosophia készíti a küzdőterre lépni, s 1855-ben intézi ellene támadását. Ettől kezdve szakadatlan a philosophiai munkássága. 1858-ban következik *Logikája*, melyet lélektani alapra akar fektetni és Brassai jellemző módon nem a gondolkodás, hanem az egymást megértés szabályozójaként kíván tekinteni.

Brassai *Logikájával* természetesen maga ellen zúditotta a hegeli iskola híveit s a legszenvedélyesebb polemiák egyikére adott alkalmat, melynek Brassai részéről *Irodalmi pör a philosophia ügyében* (1861.) című válasz a folytatása.

Még szenvedélyesebb és holtáig tartó volt Brassai küzdelme a materialismussal. Akadémiánkban kezdi *Az exact tudományok követelése a philosophia tárgyában* című, Csengerytől felolvasott s nagy meghasonlásra vezetett értekezésével. Az Akadémia nem adta ki az értekezést s az az *Erdélyi Múzeum Évkönyveiben* jelent meg, követve Brassai szenvedélyes támadó iratától: *Az akadémia igazsága* (1862.). Nagyon

bántotta, hogy öt év óta csak az ő értekezése utasítottatott vissza és pedig a bírálati szabályok ellenére nem három, hanem két tag bírálata alapján. Éles rostálás alá vetve két bírálója véleményét, azzal az indítvánnyal végzi: válaszsák az akadémia tagjait a tudományos intelligencia összes képviselői az egész országban s ne egyedül az akadémia tagjai. A keserű háborúskodás Brassainak a III. osztályból a II-ikba való áttételével végződött.

De nem végződött Brassai küzdelme a materialismus ellen. Egyidejűleg Mentovichchal folyt, mondhatni késhegyre menő harcza, a *Korunkban* a spiritualismus érdekében. 1864-ben újra kiáll érte a sikra a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók m.-vásárhelyi nagy-gyűlésén abban az értelemben, hogy nem az anyag, hanem az erők maradnak fenn és pedig nemcsak a természeti, a chemiai, az elektromos stb. erők, hanem a gondolkodó, a tervelő, az akaró erő is.¹

Mentovich már 1861-ben gúnyolódva vetette Brassai szemére, hogy alkonyuló napjait imádkozás helyett gyermekies czivódásban tölti.

Az alkony Brassainál még egy emberöltő után, termékeny munkásságban töltött emberöltő után sem következett be.

A materialismus a mechanikus világfelfogás formájában a 60-as 70-es években egyre nagyobb

¹ Nemcsak az anyag halhatatlan 1865. 36. 1.

tért hódított s az élő lények jelenségeinek magyarázatára elégségesnek állíttatott. Ekkor kél Brassai 1880-ban Török Aurél ellenében (*Az életerő és az orvostan mai iránya*) az életerő hypothesisének védelmére, azt iparkodván kimutatni, a mit Ostwald, a jeles chemikus a Német Természetvizsgálók lübecki 1895-iki gyűlésén megvallott, hogy az atomistikus világnézlet általában tarthatatlan,¹ hogy a melegség az elektromosság, chemismus jelenségeit mechanikai úton magyarázni egyetlen esetben sem sikerült,² hogy ha a physikai jelenségeket mechanikailag magyarázni sikertelennek, minden komoly kísérletnél megghiúsult törekvésnek bizonyult, úgy kikerülhetetlen a következtetés, hogy ez még kevésbbé sikerülhet a szerves élet hasonlíthatlanúl bonyolultabb jelenségeinél.³

A mivel Ostwald kecsegtet, hogy az ajándék, melyet a leáldozó évszáz a kelőnek nyújthat: a mechanikus világnézlet pótlása az energetikus által, az Brassai gondolata is, s a mit Ostwald 1895-ben állít: nem az energia a gondolt, az elvont és a valóság az anyag, ellenkezőleg, a valóság csak az energia, a mely ránk hat,⁴ ezt

¹ Ostwald, *Die Überwindung des wissenschaftl. Materialismus* 6. 1.

² U. o. 16. 1.

³ U. o. 20. 1.

⁴ U. o. 26. 1.

állítja Brassai 1865-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók gyűlésén: «Nem... az anyag közvetlen felfogás, az erő pedig következtetés tárgya: hanem az erő a közvetlen felfogásé, az anyag a következtetésé.¹

Brassainak utolsó philosophiai harcza a positivistákkal volt. Legalább is 95 éves korában kelt a harczra *Igazi positiv philosophiájában*.

Harcznak nevezzük Brassai ez értekezését is, habár ő azt bölcseلمي rendszere rövid előadásának tekinté. Ugyanis Brassai a positivisták állította egyedül biztos physikai tényekkel szembe állítja az öntudat kétségtelen tényeit s ezen tudat-tényekkel megdöntöttnek tartja a positiv philosophia egész épületét, a nélkül, hogy azt részleteiben bírálania kellene.

Előadása túlnyomóan állításokból, az öntudat lélektani jelenségeinek leírásából áll. A hol pedig a lélektanból Isten, a halhatatlanság, a jó, a rossz, az állam, az erkölcs fejtegetésére tér, nem törekszik bölcseلمي megalapításra.

Brassai utolsó műve nem bölcseلمي rendszer, hanem egy éles megfigyelőnek, az emberi lélek, a mindenség mélységeibe pillantó elmének, az emberiség szellemiségét, szabadságát féltő hívőnek eszes, eredeti tiltakozása a modern naturalismus ellen.

¹ Brassai. *Nemcsak az anyag halhatatlan*. 23. l.

IV.

Összeszedve, illesztgetve Brassai életének mindezeket a darabjait, nem látom őt egészen, az egyetlen, oszthatatlan individuumot, nem látom, mit jelentett ki benne az emberiség szelme a magyarság útján?

Mert egyéniségét, egyetlenségét nem ismeretbéli sokoldalúsága tette.

Egyéniség ő a rendest meghaladó testi alakjával, egyéniség abban is, hogy értelem és kedély, hogy száraz okoskodási hajlam, kiméletlen kritikai ér s a legmelegebb felebaráti szeretet, aprólékossáig menő rideg tudás s benső vallásosság egymást áthatva vannak meg benne.

De mindenekfölött egyéniség, akaratának teremő ereje és mondhatni, világpolgárias műveltségnek nemzeti alapja, nemzeti színezete, állandó nemzeti czélzata által.

A mit philosophiai hattyúdalában,¹ 95 éves korában, az akaratról mond: «Igenis erő az akarat és magában motivum, még pedig eredeti, legelső, legfelsőbb motivum, a mi mögött mást még csak keresni sem lehet», fejezi ki legjobban Brassai egyéniségének alapvonását: az önmagából kiinduló, a törhetetlen, a nem lankadó akaratot.

¹ *Igazi positiv philosophia.* 15. 1.

Ezt a nála valóban önteremtő akaratot sikerrel ébreszti benne atyja, a toroczkói rector. Midőn Kolozsvárt nem bírja tovább taníttatni, — tanul otthon, magától, a rendes tárgyakon kívül még a francziát és olaszt is. A gróf Thoroczkayak zongoramesterétől csak pár hónapig nyerhet oktatást, aztán magának kell tanulnia — zongora nélkül, az asztalra rajzolt klaviaturán.

Ez a gyermek- és ifjúkorban edzett akarat kíséri életének egész folyamán. Mint tanár, mint hirlapíró, mint tudós kutató, mint kritikus, mint szenvedélyes zenész, mint hazafi, ezzel az erős akarattal küzdi le az akadályokat, melyek a neki helyesnek, jónak látszó czélok útjába esnek, legyenek azok kicsinyek vagy nagyok, rendes foglalkozása körébe esők vagy azon kívül fekvők.

Mint gymnasiumi tanár nem bírja tárgyát, kellő tanszerek hiányában, illően tanítani, iskola-fentartó hatóságának pedig nincs módja azokat beszerezni: Brassai saját szerény jövedelme egy részével segít a bajon. Az erdélyi protestans iskolák lakást és élelmül czipót adnak növendékeik szegényebb részének, a kik a többit a hazulról küldött heti tarisznyából pótolják. — A kolozsvári unitárius collegiumnak sütőháza, a honnét a collegistákat tápláló czipó kerül, összedőléssel fenyeget, az iskola hatósága nem tud hamarosan segíteni, Brassai beáll helyette sütőházépítőnek s rendben van sok szegény tanuló földi dolga. Az Erdélyi Múzeumnak nem

telik zoologiai segédre, Brassai följánlja fizetése harmadrészét s megnyitja vele az utat a tudomány világába Herman Ottónak.

A haza köz-szüksége, bármily távol álljon attól a hivatáskörtől, a melyben ő szolgálja, feltüzeli akarátát. Erdély vezéreiberei a 40-es évek elején erősen érzik a közgazdasági ismereteknek, különösen a bank- és hitelviszonyokra vonatkozóan hiányát. Brassai erős akarata, hogy Széchenyi terveit siker koronázza, megszüli a *Bank-ismeretet*, 1848 előtti közgazdasági irodalmunk egyik legjobb termékét.

Brassai egyéniségének nemzeti alapja, színezete, célzata épen ily kidomborodó, épen ily erős, mint akarata.

Brassai már származására nézve túlnyomóan magyar. Szülő nagyapámnak, — mi úgy mondanók: szépapámnak, — Welmernek, — így beszélé nekem, — székely asszony volt a felesége. Ennek a fia, az öregapám, ki asztalos volt Toroczkó-Szt-Györgyön, s a kit itt, szülővárosáról, brassai asztalosnak hittak, toroczkó-szt-györgyi nőt vett feleségül, anyám pedig Koncz Krisztina, a toroczkó-szt-györgyi unitárius pap leánya volt, így bennem hát csak egynyolczadrésznyi a szász.

Még inkább mutatja magyarságát gyermekkorában kirekesztően a magyar irodalom termékein formálódó észjárásának egyenes logikája, a konkrét, a szemlélhetőre irányzott természete, közmondásokkal átszőtt beszéde és — vonatko-

zott legyen bármi elvont tárgyakra — nyelvénél összhangja az egyszerű népnyelvvel.

De legjobban visszatükröződik Brassai magyarsága a czélok világában, melyekhez hosszú életének munkája fűződik.

A mit a magyar szellem sok száz éves életében a mindennapi élet módjára, a társas érintkezés formáira, a családot fentartó erők aránya, a nemzet védelme, jogrendje, gazdálkodása, vallása, értelmi műveltsége biztosítására alkotott, az a világkép, a mely a magyar ruházatban, gazdálkodási módban, ipari díszítésben, zenében, költészetben, erkölcsben visszatükröződik: ez kedves Brassai előtt, ez alkotja a magot, melyet fentartani, erősíteni, tökéletesíteni, teljesebb virágzásra juttatni életének első feladata.

Az ő rengeteg nyelv- és zeneismerete, az ő egész világbölcsesége mind csak kertészeti eszköz a magyar szellem megtépett fájának élte-tésére, frissítésére, terebélyesítésére.

De mi hát ennek a sokoldalú, egy emberben ritkán található tehetségekkel megáldott, ennek az erős akaratú, ennek az erősen magyar jellegű egyériségnek magva, titkos rugója, mi az ő hosszú életének érdeme, miben volt nemzete géniuszának élesztője, kifejezője?

Rá kell térnem végül a megfejtésre. Ezt a maga egyéniségében annyira egyetlen, ezt az örökösen vitatkozó, gáncsoskodó, akaratos embert sohasem vezették önző, egyéni czélok.

Érdes, sajátos, különös egyénisége burok, mely a legemberségesebb, a legeggyetemesebb magot takarja.

Brassai ember a szó legteljesebb értelmében. Igaz, jó, nagy ember tehetségeinek sokoldalúsága, érzületének, akaratának jóra edzett aczélessága, lankadatlan, sokoldalú gondossága által, a melylyel mindent az állatnak született ember humanisálása, művelődése szempontjából tekint.

Brassai emberséges lelke az ő polyhistorságának valódi kulcsa. Brassait csupán élő encyclopædiaként bámulni annyi, mint meg nem érteni. A ki az iskola mételyének nevezi az encyclopædismust (*Rövid elmélkedés az iskolaügy fölött. Ker. Magvető 1861.*), a ki tagadja az egyetemes lángész lehetőségét s még Michel Angelót is hibáztatja, a ki oly jól ismerte a munkamegosztás elvét a gazdasági mint a művészi munka terén (*Budapesti Hirlap 1858. 140—145. sz.*), nem lelhetette végcélját a polyhistorságban.

Brassai polyhistorsága különben, még ha életének magva lenne is, pedig nem az, nem saját akaratának, hanem a viszonyok kényszerének szüleménye.

Mondhatjuk-e ma is, hogy nálunk a tudomány olyképen szervezett, saját lábán álló világ, mint az egyház, mint az ipar, kereskedelem? S mennyivel önállótlanabb volt 70—80 év előtt, midőn Brassai pályát választott. A polyhistor Brassait tehát, ha egyéb nem volna, legfeljebb áldo-

zatnak lehetne tekinteni: tudományunk, oktatásunk szervezetlensége áldozatának.

De ő nem volt, nem is akart polyhistor lenni.

Ismeretei neki eszközök embertársai oktatására, művelésére, jobbmódúvá, finomabbá, erkölcsösebbé tételére. Bármily paradoxnak lássék, nagyobb a tettvágya, mint a tudás szomja. Azért tanul, hogy másokkal közölje, másokat tanulásra bírjon, átalakítson, javítson.

«Állított encyclopædismusom kulcsa az, — így mondja maga 1863-ban (*Hon.* 115—118. sz.), — hogy nekem csak egy tárgyam, egy tudományom van: a módszertan elméletben és gyakorlatban.»

Brassai nemzete tanítója, közművelődésének állandó őrállója kívánt lenni.

Erős akaratának rúgója: a magyar művelődést hosszú aléltsága után új életre ébreszteni, a magyar szellemet gazdaságban, erkölcsben, tudományban, művészetben, vallásban, országlásban, nyügeitől megszabadítva, önmagára és az emberiségre külön erőforrássá tenni.

Brassai emberséges lénye, lankadatlan tevékenysége a magyar művelődés szolgálatában elemi nyelvtanai, tankönyvei, színi, zenei, szaktudományi kritikái és polemiái, hosszú életű *Vasárnapi Újsága* útján válhatatlan kapcsolatban állanak az ő nevelői, módszerei szenvedélyével.

Minden művelődés az emberinek kifejtése, ura-

lomra emelése a puszta természeti fölött, szabad és vállvetett köztevékenység útján, a haladottak, a műveltek jóakaró ösztönzésével és segítségével.

De a művelődés lehetetlen, ha az emberinek csak egyes oldalai, egyes szükségletei nyernek kielégítést.

Az értelmi művelődés épen oly fonák az erkölcsi, gazdasági, művészi nélkül, mint viszont.

Ki lehet azonban ily sokoldalú célnak hatóság, kiemelkedő vezérmunkása?

Mindenekelőtt az, a kiben tudatlanabb, tehetetlenebb embertársai iránt felebaráti szeretet lakik, s a kiben e mellett az emberi érzelmeknek egész fokozata él s a kinek az emberi szükségletek egyenletes felismerésére kellő tehetősége van.

A magyar irodalom kozákja, a mint Szemere Miklós elnevezte, ki minden csatározásban résztvesz, vagy Jósika Miklós szerint enfant terribleje, az örökösen kritizáló, gáncsoskodó, kötekedő Brassai ilyen ember.

Idyll volt élete édesanyja oldalán: a leggyöngédebb kapocs csatolta Brassait hozzá, s midőn az öreg úrnő jobblétre szenderül, a kortársak hiteles tanúsága szerint azon tűnődik csak, mi lesz az ő árvájából, — ki akkor 62 éves volt. Atyja emléke megsértése miatt, mint 72 éves ember megy a törvényszék elé. Mint leghűbb, a legkitartóbb barát, átvitte baráti érzelmeit a gyermekekre és unokákra is. S hány az olyan baráti

kapcsolata, a mely nem egyedül az érzelmek, gondolatok, tanácsok kölcsönös kicserélése, hanem Brassai részéről anyagi áldozatokkal megpecsételt odaadás. Legszorosabb baráti körén túl, élete végeig, keresi a társas érintkezést ember-társaival, szereti öregét, apraját, névszerint ismeri baráti körének gyermekhadát, eltréfál, enyeleg velök s a nagyszülőktől az unokáig mindenkivel a saját kora nyelvén tud beszélni, mindenki iránt figyelmes s apró szivességeivel lekötelező.

De mily jószívű Brassai akármely idegen felebarátja iránt is, a kinek segítségére szüksége van. Különösen a tanulni vágyók érezték az ő jótevő kezének bőséges áldásait és sokan vannak, a kik gazdaságilag is egészen neki köszönik kiképeztetésüket.

Az a mérgesen vitatkozó Brassai, a ki egy-egy jelenlevő idegen rémülésére látszóan hajba kap legjobb barátaival is valamelyik kedvencz témája miatt, jól mondja Herman Ottó,¹ csupa szív-ember volt.

Irodalmi kozáksága, örökös polémiái onnan eredtek, mert ő erős felebaráti érzése mellett élete célját, annak legkisebb mozzanatát komolyan vette, s azzal szemben semmi személyes tekintetet nem ismert.

Felelete, melyet gúnyolódó barátainak adott, a kik hibáztatták, miért szentel annyi fáradsá-

¹ *Vasárnapi Ujság*. 1897. 15. sz.

got néha jelentéktelenebb hibák czáfolására: «Détruire une erreur est plus que découvrir une vérité» legjobban magyarázza a komolyságot, melylyel mindent felfogott.

Ez a mély érzésű s annyiféle szellemi tehetségű ember kiválóképen alkalmas volt egy olyan bonyolult célnak a szolgálására, a minő a nemzeti művelődés s annak fő eszköze, az oktatás.

Brassai jelen századi művelődésünknek, mint egésznek a munkása. Ez lebeg folyton szeme előtt, nem egyes szaktudománya. De hogyan szolgálhatni ily összetett egészet?

A tanítással, a tanítás módszereinek javításával — Brassai életszenvedélye a tanítás, a nevelés a családban, az iskolában szóval, könyvvel, a kritika útján a sajtóban. A tanítás, annak módszere az ő szünetlen foglalkozása.

A mit *Vasárnapi Ujsága* 1843-iki január 1-i számának első czikke az iskolamesterről mond: «Ha én iskolamester volnék, alázatos mesterségemet a világ minden mesterségeinél előbb becsülném és mindennap hálát adnék Istennek, hogy megengedte nekem indulatok és értelmek alakítójának lenni: eltöltvén magamat kötelességeim szeretetével és mindenekfelett abban járnék, hogy felemeljem, a mi alant vagyon, hogy gyámolítsam, a mi gyenge, hogy világosítsam, a mi hibában lélezkzik...» — ez a mondás élete eszményének hű kifejezője.

Nem a tanítás becsének kidomborítása a czé-

lom, midőn aristokratikus társadalmunknak különösen közép és alsó rétegeiben oly kicsire vett elemi tanítói hivatást Brassai gloriájának fényével övedzem. Pragmatikus életrajzoló vagyok, a ki Brassai életének gondos megfigyeléséből, saját szavaiból merítettem abbeli meggyőződésemet, hogy élete rúgója a tanítás módszerének, abban az eleminek, mint a nemzeti művelődés alapjának helyes fölépítésében állott.

Azt becsüli legtöbbre élete munkájából, a mit a tanítás és annak módszere tekintetében tenni tudott.

Élete vége felé, 90 éves korában, a maga élete munkáját imígy foglalja össze egy életrajzi adatait kérő hirlapírónak (*Vasárnapi Ujság* 1890. 18. sz.): «Sok mindent összeírtak már rólam, de azt nem írta meg senki, hogy mit csináltam. Hát írtam egy franczia nyelvtant és egy német nyelvtant. És két egyforma talentumú ifjúnak adják kezébe az én könyvemet és akárki másét. Fogadok rá, hogy az enyimből tanulja meg hamarabb a nyelvet. És írtam egy magyar grammatikát, a miben új dolgokat mondtam. Senki meg nem czáfolta. Írtam a számtan elemeiről, a miből a ki tanul, eredményét látja. Azonfelül még kisebb dolgokhoz szólottam. Ennyi!»

Talán módszertani szenvedélye magyarázza Brassainak azt a különös álláspontját is, melyet Bolyai Farkassal szemben elfoglalt? (*Az Erdélyi*

Múzeum-egylet bölcselet- slb. kiadványai III. k. 3. füzet 1886.)

Bármint legyen, az bizonyos, hogy a tanítás, a nevelés, kiválókép gyakorlati működés, ügyes-séget kíván a tanítóban: ezért mondjuk, hogy nem a tudásvágy, hanem a tettvágy a fő Brassaiban.

Az akarat teremtmő erejéről való meggyőződése teszi tanítóvá, pædagogussá. Philosophiájának egyik főtétele, hogy az akarat oly erő, mely önmagát fokozni bírja. Tanulás, tanítás a nemzeteknek első eszköze, hogy az emberiség terjedjen közöttök. Az akarat hatalmától várja, hogy a tanuló, a növendék a művelődés akadályait elháríthatja, ha hozzá jó módszer és a tanítóban szeretet van növendéke iránt, mert jó módszer és igaz felebaráti, atyai érzés nélkül nincs tanító, akaratkészség nélkül tanuló. Az æsthetikai gyönyörűség is Brassai szerint az akarat segítségével, a látónak, a hallónak öntevékenységevel keletkezik, a mely az æsthetikai műjeleit spontán működésével kiegészíteni bírja.

Brassai mindenben a tanítás, a nevelés eszközét látja, mindent gyakorlati szempontokból néz, ezért foglalkozik a philosophiában a logikával, mint az egymást megértés eszközével, ezért «egyetlen tudománya a módszertan». Ismeretelmélettel, metaphysikával nem törődik és sokszoros philosophiai polemiáinak, utolsó művének is fő célja nem a világrejtély magyarázata, hanem vallása kiinduló pontjának, a lát-

ható világon túl eső szellemvilágban való hitnek értelmi védelmezése, — mert ilyen hit nélkül művelődést lehetetlennek tart.

Ennek a művelődésnek eszközei a felnőtteknél színház, a költészet, a zene, eszközei a mezőgazdasági, ipari termelés, a takarékpénztárak, bankok, ha mindezeket egy szempontból, az ember szellemisége és nemzeti egyénisége szempontjából tekintjük.

A magyar művelődés mindezen szálainak egybetartása Brassai életének a célja. Működése második felében, élte második 50 esztendejében a gazdasági szálakat kibocsátja ugyan kezéből, de az összes többieket annál erősebben tartja.

Brassai Sámuel a XIX. század magyar művelődésének őrállója, harczra kész védelmezője, nemzetének pædagogusa, tanítója.

Őrállói, nevelői hivatásától a szaktudomány terére csak azért lép, hogy helyt álljon, valahányszor a nemzeti közművelődés valamely ága munkásban megszorul.

A szaktudomány nála csak eltérés az ő egyetlen tárgyától, egyetlen tudományától: a módszertantól, az oktatás és nevelés tudományától. Szakbeli nagy tudása az ő nemzete közművelődéseért buzgó lelke előtt csak a létra, a melyről azt mindenfelé áttekintheti és fogya-
kozásaira figyelmeztetheti. Vagy ha önálló erőt kölcsönöz neki szaktudománya bűvárlataival, ezeket

nem magokban, hanem mint az egységes magyar cultura porszemeit becsüli.

Az az erély, az a lankadatlan kitartás, az az áldozatra készség, a nemzetiesben az egyetemes emberinek egyéniesítésére való törekvés, a nemzeti jellegnek minél erősb megvédése mellett az idegen culturáknak minél nagyobb átvétele, mely Brassait e művelődés terén tett szolgálatában vezérli, az a gyakorlatiasság, a melylyel a gazdasági erők művelődési jelentőségét felismeri, az a lázas sietés, a melylyel mindig egyenes, közvetlenül hasznosítható eredményekre tör s a távolabb fekvő, mondjuk metaphysikai tényezők iránt közömbös, az a bölcselmi dogmatismus, mely bizonyos elvekről vitába sem ereszkedik, Brassai működésének ezek a vonásai azonban nem egyedül az övéi.

Művelődésünk újjászületésének tárgyilagos körülményeiben rejlettek annak okai. Művelődni minden irányban, művelődni gyorsan, újítani gazdagságban, áldozni színházért, irodalomért, művelődni magyarosan s a világtól el nem maradni, gyakorlatias módszerrel átültetve más népek munkája eredményeit s mellőzve, későbbi időnek tartva fenn a bölcselkedés, a buvárlat mélyebb bányászkodását. Ez volt évszázunk magyar művelődési törekvéseinek iránya, ilyenek voltak nemzetünk művelődési ösztönének célpontjai.

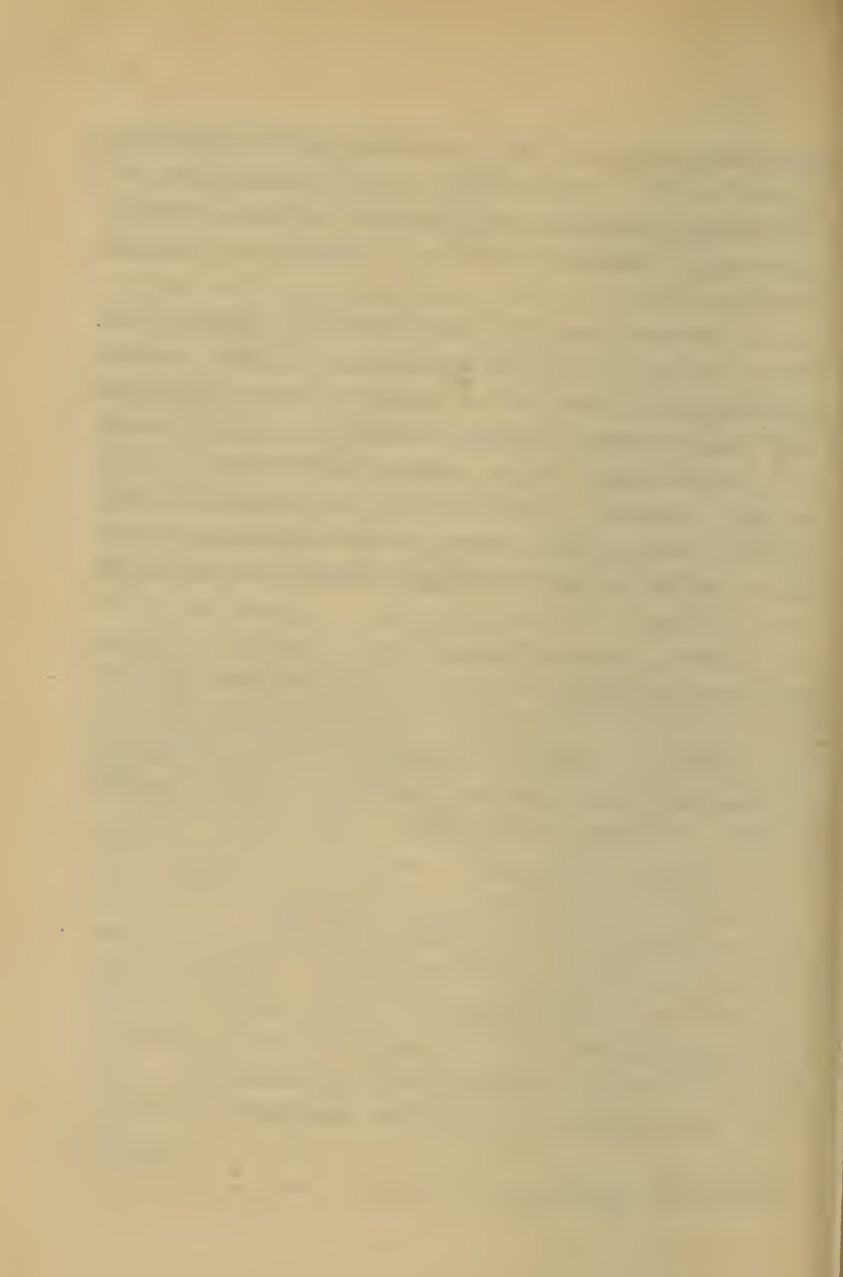
Brassai hosszú életében, páratlan akaratere-

jével, nemes szívével, ismereteinek rendkívüli terjedelmével, nemzetünk erős művelődési törekvéseinek egyéni megtestesülése, mindenütt jelenvaló, látható apostola, halhatatlan érdemű munkása volt.

A koszorú, melyet Akadémiánk Brassainak nyújt, nemcsak a tudósnak szól, hanem a magyarság első tanítóját, a magyar közművelődésnek legkitartóbb, legtöbb oldalú munkását illeti.

S az idők árja, mely alatt a történelem e művelődés adatait, köztök Brassai elszórt írásait majdan összegyűjti, nem fonnyasztani, meg vagyok győződve, növelni fogja Brassai koszorúját.

Források: Köváry László, *A száz évet élt dr. Brassai S. pályafutása és munkái.* Kolozsvár, 1897. — Kozma Ferencz, *Brassai az aesthetikus.* Kéziratban. — Gál Kelemen, *Brassai mint philosophus.* Keresztyén Magvető. 1897. és 1898-ik évfolyam. — Boros György, *dr. Brassai S. tanári pályája...* Unitárius Közlöny. 1898-iki évfolyam 8., 9. szám.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapeston megjelent

A Kisfaludy-Társaság könyvtára.

A Kisfaludy-Társaság könyvtára évek hosszú sora óta választékos gyűjteménye a hazai szépirodalom színe-javának s a világirodalom kimagasló termékeinek, gondos, az eredeti szellemet lehetőleg híven visszatükröző fordításokban. Célja a *közizlés fejlesztése, a nemzeti szellem ápolása, a magyar nyelv művelése s az olvasóközönségnek nemesebb értelemben szórakoztatása.*

A ki könyvtárát céltudatosan, megválasztással akarja berendezni vagy kiegészíteni, a ki könyves szekrényét nem csupán szobabutornak tekinti, hanem belső becsét is mérlegeli, az nem nélkülözheti abban a Kisfaludy-Társaság könyvtárát, melynek becse iránt már az a körülmény nyújt biztosítékot, hogy nem üzleti érdek hozta létre, hanem a *Kisfaludy-Társaság* ama törekvése, hogy diszes kiállításban, olcsó áron nyújtsa a közönségnek a hazai és külföldi irodalom jobb termékeit. A ki szórakoztató olvasmányában a szépet, a jót keresi, bizonyára első sorban a Kisfaludy-Társaság könyvtárából fogja kielégíthetni igényeit.

Az újabban megjelent kötetek jegyzéke a következő:

Aeschylus Oresteiája. Fordította Csengeri János. Fűzve 4 kor.
3 kor. Vásznonba kötve

Alexander Bernát. Shakespeare Hamletje. 6 K.
Vásznonkötésben 8 K.

Anthologia a XIX. század francia lyrájából. I. kötet.
Füzve 3 K 50 f. Vászonskötésben 5 K.
II. kötet. Füzve 3 K. Vászonskötésben 4 K 50 f.

Ariosto Örvöngő Lorántja. Az éposz legértékesebb részei. Ford., Ariostóról szóló tanulmánnyal bevezette s jegyzetekkel ellátta Radó Antal. Két kötet. Füzve 8 kor.
Félbőrbe kötve 10 kor.

Bánóczi József. Kisfaludy Károly és munkái.
Kisfaludy Károly arcképével. Két köt. Füzve 9 kor 60 fill.
Vászonsba kötve 11 kor. 20 fill.

Berczik Árpád. Őszi hajtás. Elbeszélések. Füzve
3 kor. Vászonsba kötve 4 kor.

Burns Róbert költeményei. Ford. Léva József. A költő arcképével. Füzve 6 kor. Vászonsba kötve 7 kor. 20 fill.

Byron Lord. Kain. Mysterium. Fordította Györy Ilona.
Füzve 2 kor. Vászonsba kötve 3 kor. 20 fill.

Craik (Miss Dinah M. Mulock). *Garland lelkész leánya*. Fordította Végh Arthur. 2 K 80 fill. Vászonskötésben 4 K.

Csató Pál szépirodalmi munkái. Az író arcképével és életrajzával. Füzve 7 kor. 20 fill. Vászonsba kötve 8 kor.

Csiky Gergely. Két szerelem. Szomorújáték 3 felv.
A m. tud. Akad. a gr. Teleki alapítványból száz arannyal jutalmazta. Füzve 1 kor. 60 fill. Vász. köt. 2 kor. 40 fill.

Eliot George. Romola. Regény három könyvben. Angolból fordította Pataki Béla. Három kötet. Füzve 10 kor.
Vászonsba kötve 13 kor.

Erdélyi János. Pályák és pálmák. Füzve 6 kor. Vászonsba kötve 7 kor 20 fill.

— *Tanulmányok*. Füzve 6 kor. Vász. köt. 7 kor. 20 fill.

Euripides. A kyklops. Satyrdráma. Fordította Csiky Gergely. Füzve 80 fill.

Ferenczi Zoltán. Petőti Sándor életrajza. Három kötet. Füzve 13 kor. Vász. kötve 16 kor. Félbőr-kötésben 20 kor.

Firdüsi Sahnáméjából. Szijavus. Perzsából fordította Radó Antal. Füzve 2 kor. 40 fill. Vász. kötve 3 kor. 60 fill.

— *Sahnáméjából. Zál és Rudabé.* Perzsából fordította Radó Antal. Füzve 1 kor. 40 fill. Vász. köt. 2 kor. 40 fill.

Goethe. Herman és Dorottya. Az eredeti versmértékben fordította Lehr Albert. Füzve 1 kor. 50 fill. Vász. kötve 2 kor. 20 fill.

Gobineau gróf. A renaissance. Történelmi jelenetek. Ford., előszóval és jegyzetekkel ellátta Székely István.

I. kötet. Savonarola. — Cesare Borgia. Füzve 3 kor. Vász. kötésben 4 kor. 50 fill.

II. kötet. II. Julius. — X. Leo. — Michelangelo. Füzve 3 kor. Vász. kötésben 4 kor. 50 fill.

Goncourt Edmond. A Zenganno fivérek. Ford. Szűry Dénes. Füzve 2 kor. 40 fill. Vász. kötve 3 kor. 60 fill.

Haraszi Gyula, Molière élete és művei. Két kötet. Füzve 9 kor. Vász. kötve 12 kor.

— *A francia lyrai költészet fejlődése.* Füzve 2 kor. Vász. kötésben 3 kor. 50 fill.

Imre Sándor. A néphumor a magyar irodalomban. Füzve 2 kor. Vász. kötve 2 kor. 80 fill.

— *Irodalmi tanulmányok.* Két kötet. Füzve 9 kor. Vász. kötve 12 kor.

Kalidásza. Sakuntala. Hindu dráma. Fordította Fiók Károly. Füzve 2 kor. 80 fill. Vász. kötve 4 kor.

Kriza János költeményei. Összegyűjtötte Kovács János. Füzve 2 kor. Vász. kötve 3 kor. 20 fill.

- Leray József* újabb költeményei. Füzve 3 kor. 20 fill.
Vászonba kötve 5 kor.
-
- Longfellow* költeményeiből. Makkabéus Judás, Pandora és kisebb költemények. Fordította Szász Béla.
Füzve 2 kor. 80 fill. Vászonba kötve 4 kor.
-
- Moore Tamás. Lalla Roukh.* Keleti rege. Angolból ford. Lehr Zs. Füzve 3 kor. 20 fill. Vászonba kötve 4 kor.
-
- Nala s Damajanti.* Hindu rege a Mahâ-Bhâratából. Szanszkritből fordította Fiók Károly. Füzve 2 kor.
Vászonba kötve 3 kor.
-
- Pálffy Albert. Egy mérnök regénye.* Regény. Két kötetben. Füzve 6 kor. Egy vászonkötetbe kötve 7 kor 20 fill.
-
- Pterfj Jenő összegyűjtött munkái.* A Kaszelik-alapítványból.
I. kötet. Füzve 4 kor. Vászonkötésben 5 kor. 50 fill.
II. kötet. Füzve 4 K 50 f. Vászonkötésben 6 K.
III. kötet. Füzve 5 K 50 f. Vászonkötésben 7 K.
-
- Schiller költeményei.* Fordították Szász Károly, Vargha Gyula, Váró Ferencz. Füzve 3 kor. 20 fill. Vászonba kötve 4 kor.
-
- Svéd költőkből.* Ford. Győry Vilmos. Füzve 4 kor. 80 fill.
Vászonba kötve 5 kor. 60 fill.
-
- Sebestyen Gyula. A magyar honfoglalás mondái.*
Millenniumi díjjal jutalmazott pályamű. I. kötet. Füzve 6 K. Vászonkötésben 7 K 60 f.
-
- Tennyson Alfred. Király-idylljei.* Ford. és bevezette Szász Károly. Füzve 5 kor. Vászonba kötve 6 kor.
-
- Vadnai Károly. Éva leányai.* Hét történet. Füzve 2 kor. 40 fill. Vászonba kötve 3 kor. 20 fill.

A Franklin-Társulat kiadása :

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Szerkeszti GYULAI PÁL.

Az eddig megjelent füzetek betűrendben. — Minden füzet külön is kapható.

Egy-egy szám ára 20 fillér.

a) Színművek.

- Almási Tihamér.** Czigány Panna. Népsz. (1058—1059)
Arago és Vermond. Az ördög naplója. Vigj. (193—194)
Augier E. A Fourchambault család. Ford. Fáy J. (264—266)
— A bürök. Vigjáték 2 felvonásban. (500)
— Az arcátlanok. Vigjáték 5 felvonásban. (773—774)
— Gabrielle. Színmű 5 felv. Ford. ifj. Szász B. (986—988)
— és **Sandeau Gy.** Poirier ur veje. Színmű. (357—358)
— és **Foussier.** A szegény arszlánnők. Dráma. (526—527)
Bayle Bernard. Az esernyő. Vigjáték. (631—632)
Beaumarchais. Figaró házasa. Vigj. Ford. Paulay (55—58)
— A sevillai borbély. Vigj. Ford. Paulay E. (290—292)
Berczik Árpád. Az igmándi kispap. (386—387)
— Nézd meg az anyját. Vigjáték. (495—497)
— A protectió. Vigjáték. (638—640)
— A svihákok. Vigjáték. (835—837)
— A veteránok. Életkép. (841—843)
— A bálkirálynő. Vigjáték 1 felv. II. kiad. (859—860)
— A peterdi csata. Vigjáték 3 felvonásban. (875—877)
— A papa. Vigjáték 3 felvonásban. (999—1000)
— Himfy dalai. Vigj. 3 felv. (1079—1081)
— Mai divat. Vigj. 3 felv. (1104—1105)
— Postás Klári. Vigjáték 3 felvonásban. (1136—1137)
Bessenyei György. A philosophus. Vigjáték. III. kiadás. (338—340)
Björnsterne Björnson. Leonarda. Színmű. (635—637)
Brieux Eugène. A vörös talár. Dráma 4 felvonásban. (1234—1236)
Brough William. Flipper és Nobbler. Vigjáték. (556)
Coppée Fer. Kisebb színművek. Ford. Csiky G. (435)
— Severo Torelli. Fordította Csiky G. (583—584)
— Két fájdalom. Dráma. (784)

- Corneille Péter.** Cinna, vagy Augustus kegyelme. Tragédia. Francziáb. ford. Pajor Istv. (548)
- Cid. Tragédia. Francz. ford. Radó Antal. (669—670)
- Csató Pál.** Megházasodtam. Vigjáték 3 felv. (1237)
- Csiky Gergely.** Anna. Dráma 1 felv. (421—422)
- A nagyra termett. Vigj. 3 felv. (Pályamunka. (748—751)
- A nagymama. Vigjáték 3 felvonásban. (752—754)
- Dugonics A.** Kún László. Szomorú tört. 4 szak. (471—473)
- Bátori Mária. Szomorú tört. 4 szakaszban (577—580)
- Toldi Miklós. Szomoruj. 3 szak. (869—872)
- Dumas S. id.** A Saint-Cyri kisasszonyok. Vigj. (731—732)
- Kean. Szinmű 5 felv. (1102—1103)
- Echegaray József.** A nagy galeotto. Dráma. A spanyol eredetiből fordította Patthy Károly. (711—713)
- Bernardo Montilla. Dráma. (917—920)
- Folt, a mely tisztit. Dráma. Ford. Patthy K. (997—998)
- Mariana. Dráma 3 felv. (1001—1003)
- Örült-e vagy szent? Dráma Ford. Huszár V. (1068—69)
- Fáy A.** A külföldiek. Vigjáték. (436—437)
- A mátrai vadászat. Vigjáték. (524—525)
- Gaal J.** A peleskei nótárius. Bohozat. II. kiad. (296—299)
- Gabányi Árpád.** Kapivár. Vigjáték 3 felv. (861—864)
- Goethe.** Iphigenia Taurisban. Dráma. II. kiad. (53—54)
- Berlichingeni Gottfried, a vaskezü, dramatizált története. Ford. Balla Mihály. (508—510)
- Faust. II. része. Ford. Várady Antal. (1171—1182)
- Goldoni K.** A Hazug. Vigj. Ford. Radó A. (347—349)
- A jótékony zsémbes. Vigj. Ford. Rado A. (813—816)
- Gombos I.** Az esküvés. Szomorujáték. (327—329)
- Grillparzer F.** Medea. Szomorujáték. (612—614)
- A tenger és szerelem hullámai. Szomoruj. (810—812)
- Sappho. Szomoruj. 5 felv. ford. Ivánfi Jenő (898—900)
- Halbe Miksa.** Földanyánk. Dráma 5 felv. (1111—1113)
- Hauptmann G.** Hannele. Álomkölt. 2 részb. (1031—1032)
- Hugo K.** Bankár és báró. Szomorujáték. (234—235)
- Hugo V.** Hernani. Szomoruj. Ford. Szász K. (35—36)
- Borgia Lucretia. Dráma. Ford. Szász K. (343—344)
- Ruy Blas. Szomoruj. 5 felv. (851—853)
- A király mulat. Szomoruj. (927—928)
- Katona József.** Bánk-bán. II. kiad. Dráma. Arany János.
- Kisfaludy K.** Csalódások. Vigjáték. (191—192)
- Irene. Szomorujáték. IX. kiad. (138—140)
- A kérők. Vigjáték. (301—303)
- A pártütők. Vigjáték. (388—389)
- Mátyás deák. — Hűség próbája. Két vigjáték. (1147)

- Kisfaludy Sándor.** A Dárday-ház. Magyar nemesházi rajzolat 5 felv. (1243—1245)
- Klapp Mih.** Rosenkranz és Guldenstern. Vigjáték. Fordította Csiky Gergely. (423—425)
- Körner Tiv.** Zrinyi. Szomorujáték. Ford. Szemere Pál. — Körner Zrinyijéről. Birálat, írta Kölcsény (142—44)
- Kozma Andor.** A szabadság ünnepére. Szini költemény három képben (1063—1064)
- Legouvé E.** Beatrix. Szinmű. Ford. Feleky J. (375—377)
- Lessing G. E.** Bölcs Náthán. Dráma. Zichy (165—168)
- Barnhelmi Minna. Vigjáték. (671—673)
- Matthews K.** Pry Pál megházasodott. Bohózat egy felv. Angolból ford. Mihály József (1017—1018)
- Molière.** A bot-csinálta doktor. Vigjáték. Fordította Kazinczy Ferencz. III. kiad. (179—180)
- A kénytelen házasság. Vigjáték. (1319)
- Moncrieff.** A szegénylős. Vigj. Ford. Csiky G. (490)
- Morton M. J.** Szegény Pillicody. Bohózat egy felvonásban. Angolból ford. Mihály G. (1009—1010)
- Musset A.** Ne fogadj fel soha semmit. Vigjáték. Fordította Paulay Ede (202—203)
- Nagy Ign.** Tisztujítás. Vigjáték. (93—95)
- Picard.** Két házaspár. Vigj. ford. Csiky G. (469—470)
- Poole J.** Pry Pál. Vigjáték. Ford. Csiky G. (323—325)
- Racine.** Athalia. Tragédia. Ford. Csiky G. (551—552)
- Phædra. Tragédia. 5 felv. Ford. Horváth D. (910—911)
- Sandean Gy.** Seiglière kisasszony. Vigjáték. (Sajtó alatt.)
- Schiller.** Wallenstein halála. Ford. Hegedüs I. (409—411)
- Stuart Mária. Szomorujáték. (677—680)
- Az orleánsi szüz. Regényes trag. (802—805)
- Tell Vilmos. Szinmű. Ford. Palmer Kálmán (1215—1217)
- Scribe Jenő.** Az én jó csillagom. Vigjáték. (794—795)
- Scribe és Vander-Burch.** Clermont, vagy a művész neje. Szinmű 2 felvonásban. Ford. Csiky G. (585—586)
- Shakspeare.** Sok zaj semmiért. Vigjáték. (528—529)
- Lear király. Szomorujáték. (965—968)
- III. Richárd király. Ford. Szigligeti Ede. (1190—1193)
- A velencei kalmár. Ford. Ács Zsigmond. (1194—1197)
- A makranczos hölgy. Vigjáték. Ford. Lévy József.
- A Szent-Iván-éji álom. Ford. Arany János (1230—1232)
- Romeo és Julia. Ford. Szász Károly. (1308—1311)
- Hamlet. Ford. Arany János. (1320—1323)
- János király. Ford. Arany János. (1336—1339)

- Simai Kristóf.** Igazházi, egy kegyes jó atya. Mulatságos játék. Bevezetéssel Erdélyi Károlytól (601—603)
- Sophokles.** Elektra. Ford. Csiky Gergely. (759—760)
- Oedipus király. Ford. Csiky Gergely. (775—776)
- Oedipus Kolonosban. Ford. Csiky G. (777—778)
- Antigone. Ford. Csiky Gergely. (779—780)
- A Trachisi nők. Ford. Csiky Gergely (1131—1132)
- Ajas. Ford. Csiky Gergely (1228—1229)
- Philoktetes. Ford. Csiky Gergely. (1281—1282)
- Sudermann H.** Rejtett boldogság. Színmű (1065—1066)
- Keresztelő János. Tragédia 5 felv. 1 előját. (1144—1146)
- Szász Károly legifj.** A múzsa. Vigj. 1 felv. (883)
- Szentjóni Szabó L.** Mátyás király, vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma. Erzékenyjáték (330—331)
- Szigligeti E.** Liliomfi. Vigjáték. IV. kiad. (19—20)
- A trónkereső. Szomorujáték. (255—257)
- Fenn az ernyő, nincsen kas. Vigj. III. kiad. (588—590)
- Csikós. Eredeti népszínmű 3 szakaszban (705—707)
- Béldi Pál. Szomorujáték (106—109)
- Taylor T.** Barátságból. Vigjáték. Ford. Csiky G. (353)
- Teleki L. gróf.** Kegyencz. Szomorujáték (197—200)
- Theuriet.** Jean Marie. Dráma (793)
- Vasiliadis Sz. N.** Galatea. Dráma. (128—129)
- Voltaire.** Zaire. Dráma 5 felv. (912—913)
- Vörösmarty Mihály** Az áldozat. Szomorujáték (961—962)

b) Verses művek.

- Amade L.** (Várkonyi) versei. Összegy. Négyessy L. (821-830)
- Angol, francia és olasz költőkből.** Ford. Jánosi Gusztáv. (1159—1160)
- Arany János.** Murány ostroma. (1186—1188)
- Buda halála. (1221—1224)
- Nagyidai czigányok. (1265—1267)
- Katalin. Keveháza. Szt. László füve. (1263—1264)
- Első lopás. Jóka ördöge. (1268)
- Berzsenyi Dániel** versei. 6-ik kiadás. (187—190)
- Boileau.** A költészetről. Tanköltemény négy énekben, ford. Erdélyi János. (467—468)
- Byron lord.** A kalóz. Ford. Kacziány Géza (832)
- Catullus** versei. Ford. Csengery J. (253—254)
- Coppée F.** Költeményeiből. Ford. Bogdánfi L. (1067)
- Csokonai V. M.** Dorottya, vagyis a dámák diadala a farsangon. III. kiad. (1—2)
- Lilla. Erzékeny dalok három könyvben. (89—90)

- Csokonai V. M.** Ódák. Két könyvben. (145—146)
 — Békaegérharcz. Irta Homer. (300)
- Czuczor Gergely** népies költeményei. (69—70)
 — Hőskölteményei és meséi. II. kiadás (522—523)
 — Költeményei. (549—550)
- Dayka Gábor** költeményei. (130—131)
- Erődi B.** A Balkán-félsz. népek költészetéből (844—845)
- Faludi Ferencz** versei. (1163—1164)
- Fazekas Mihály.** Ludas Matyi. Komikai elbeszélés.
 II. kiadás. (1060)
- Firdúsi Abúl Kászim Manszúr.** Szohráb. Költői elbeszélés. Perzsából fordította Fiók Károly (609—611)
- Garay János** Balladái és életképei. (Sajtó alatt).
- Goethe.** Hermann és Dorottya. Hegedüs I. III. kiadás.
 (276—277)
- Gvadányi J.** Egy falusi nótáriusnak budai utazása. V. kiad.
 (107—109)
- Gyöngyösi István.** Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról. Egykorú kéziratból kiadta és jegyzetekkel kísérte Hahn Adolf (461—462)
- Gyulai Pál.** Szilágyi és Hajmási. Költői beszély. (390)
- Horatius.** A költészetről. Levél a pisókhhoz. (76)
- Posvai Selymes Péter.** Az híresneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való história. Kiadja Szilády Áron. II. kiad. (515—516)
- Kazinczy F.** versei. III. kiadás (951—952)
- Kerényi Frigyes** összes költeményei. (9—13)
- Kisfaludy Károly.** Versei. (247—250)
- Kisfaludy Sándor.** Himfy szerelmei. A kesergő szerelem.
 9. kiadás. (955—957)
 — A boldog szerelem. 9. kiad. (958—960)
 — Összes regéi. I. (312—316)
 — Összes regéi. II. (317—320)
- Kölcsey Ferencz** versei. Ötödik kiadás. (224—228)
- Kozma Andor.** Kórképek (831)
- Kraljevics Márkó.** (Márk királyfi.) Délszláv népballadák a XV. és XVI. századból. Az eredetiből fordította Margalits Ede. (1107—1110)
- Lenau Miklós.** Faust. Költemény. Ford. Szomory Károly (1212—1214)
- Listi László** munkái. Életrajzzal (761—766)
- Longfellow H.** Hiavata. Amerikai indus hitrege (486—488)
 — Az arany legenda. Angolból. Jánosi G. (519—520)

- Mazsuranics Iván.** Csengics Szmail Aga halála. Költői elbeszélés. Horvátb. ford. Margalics Ede (974)
- Mickiewicz Ádám** szonettjei. Ford. Béri Gy. (916)
- Milton János.** Az elveszett paradicsom. Angol eredetiből fordította Jánosi Gusztáv. (681—685)
- Olasz költőkből.** Ford. Radó Antal. (504—506)
- Ossian** énekei. Ford. Fábián Gábor. (1275—1280)
- Petőfi Sándor.** A helység kalapácsa. Hőskölt. (430)
— János vitéz. (1170)
- Petrarca** összes szerelmi sonettjei. Ford. Radó A. (541-544)
- Poe A. Edgár** költeményei. Angolb. Ferenczi Z. (953—954)
- Pope S.** A műbirálatról. Tan. költ. Ford. Lukács Móricz. (45)
- Puskin S.** Anyégin Eugen. Regény. (285—289)
- Regőczy (Eitner) Győző.** Ráka gyásza. Költői elbeszélés. (1285—1286)
- Rádai Ráday Pál** munkái. (662—664)
- Ráday Gedeon gróf** összes művei. (838—840)
- Ráskai Gáspár.** Egy szép história az vitéz Franciscóruul és az ő feleségéről. (1057)
- Regőczy (Exner) Győző.** Réka gyásza. Költői elbeszélés. (1285—1286)
- Szerb népdalok és hősregék.** Az eredetiből ford. Székács József. 2. javított kiadás. (574—576)
- Tennyson A.** Király-idyllek. Ford. Szász K. (27—28)
— Ardén Enoch. Angolból fordította Jánosi G. (269)
— Költői beszélyek. Ford. Csukássi J. (345—346)
- Tibullus elégiái.** Ford. Csengeri János. (539—540)
- Tinódi Sebestyén.** Budai Ali basa históriája. (1130)
- Tisza Domokos** hátrahagyott versei. (667—668)
- Tompa Mihály** népregéi. (1133—1135)
— regéi. (1139—1141)
- Vörösmarty M.** Eger. Három énekben. (963—964)
— Cserhalom. Egy énekben. (1138)
— Zalán futása. (1300—1304)
- Wlislóczki H.** Az erdélyi cigány népköltészet. (485)
- Zrinyi Miklós gróf.** Szigeti veszedelem. (937—940)

c) Regények és beszélyek.

- About Edmond.** A csonka-fülű ember. Regény. (463—465)
— A régi bástyá. Reg. Ford. Sz. E. 3 köt. (686—700)
- Aho János.** Újabb forgácsok. Ford. Popini Albert (1225—1227)
- Aimard Guszt.** A vasfejű. Tört. besz. (848—849)

- Alarcon Péter.** A háromszögű kalap és más beszélek.
Ford. Haraszti Gyula (901—903)
- A botrány. Regény. Ford. Haraszti Gyula (976—980)
- Amerikai nők.** Rajz és besz. György A. (221—223)
- Ancelot madame.** Lásd Francia beszélek. (846—847)
- Andersen.** Regék és mesék. Ford. Milesz B. (147—149)
- Képeskönyv képek nélkül. Ford. Sambach Gy. (326)
- Arany László.** Magyar népmese-gyűjtemény. III. kiad.
1340—1345)
- Balzac Honoré.** Grandet Eugénia. (412—415)
- elbeszéléseiből. Ford. Béri Géza és Gyula (929—931)
- Barilli Gyula,** lásd Olasz beszélek (261—263)
- Bellamy.** Visszapillantás 2000-ből 1887-re. (796—800)
- Bérczy Károly.** A gyógyult seb. Beszély. (251—252)
- Besandt Walter.** A férfiak forradalma. Regény. Angolból
fordította Hegedüs Pál. 1004—1008)
- Bikélas Döm.** Lukis Laras. (817—818)
- Bréhat** Lásd Francia beszélek. (846—847)
- Bret Harte.** Kaliforn. beszélei. Ford. Belényesi G. (3—5)
- Bulwer E.** A jövő nemzedéke. Regény. (207—209)
- Céliéres Paul.** Lásd Francia beszélek. (846—847)
- Chabot A.** A nevelőnő. Regény. (1011—1016)
- Chateaubriand.** Atala. Fordította Csiky K. (25—26)
- René. Francziából fordította Bogdánfy Lajos. (521)
- A vértanúk. Fordította Dr. Rada István. (591—598)
- Az utolsó Abencerage. Beszély. (801)
- Cherbliez V.** A pépi király. Elbeszélés. (232—233)
- Conscience. H.** A szegény nemes. (43—44)
- Constant Benjam.** Adolf. Egy ismeretlen iratai közt
talált történet. Francz. ford. Moravesik Gyula. (530—531)
- Coppée F.** Idyll a háború alatt. 881—882)
- Henrietta. Beszély. Ford. Molnár Gy. (884—885)
- Csehov Antal** beszélei és rajzai. Az orosz eredetiből
Ambrozovics Dezső (1076—1078)
- Csiky Gergely.** Az első és második. Elbesz. (378—380)
- A zokoli uraság két leánya. Elbeszélés. (733—735)
- Árnyképek. Elbeszélések. (969—973)
- Dahn Felix.** Odhin vigasza. Északföldi regény a XI. század-
zadból. Németből ford. gróf Csáky Albinné. (557—560)
- Daudet E.** A férj. Regény. Ford. Luby Gy. (306—309)
- Levelek egy elhagyott malomból. (1123—1125)
- Delpit A.** Odette házassága. Regény. Fáy J. B. (350—352)
- Lydia első föllépte. (1189)
- Deslys.** Lásd Francia beszélek. (846—847)

- Dickens K.** Karácsoni ének. Ford. Belényesi G. (21—22)
- Dostojewszky F.** lásd Orosz beszélyek. (361—366)
- Ébelot A.** Cazaux András. Rajz a délamerikai pampaszokból. Fordította Kárffy Titusz. (341—342)
- Ébers Gy.** Egy szó. Reg. Ford. Kacziányi G. (445—449)
- Eckstein Ernő.** Aphrodite. Egy görög művész regénye. Németből fordította Sasváry Ármín. (571—573)
- Eliot György.** A raveloei takács. (Silas Marner.) Regény Angolból fordította Kacziány Géza. (491—494)
- Bede Ádám. Regény. Fordította Salamon F. (621—630)
- A vízi malom. Regény két kötetben. Ford. Váczy J. I. kötet. (1041—1046) II. kötet. (1047—1052)
- Eynaud E.** Ferizade dala. Beszély. Ford. Huszár I. (68)
- Farina Salvatore.** Két szerelem. (273—275)
- Fáy A.** Érzélgés és világfolyása. Beszély. (367—369)
- Feuillet O.** Trecoeur J. Elb. Ford. Csukássi. (112—113)
- Egy nő naplója. Regény. Ford. Fáy B. (174—176)
- France Anatól.** Thaïs. Fordította Sz. F. (854—856)
- A rózsafabutor. Beszély. Francziából ford. R. F. (975)
- Franczia beszélyek.** Ford. Csiky Gergely (846—847)
- Fromentin Jenő** Domokos. Regény. Ford. Harasztiné-Récsi Jolán. (1324—1330)
- Gaskellné.** Cranford. Reg. Ford. Belényesi G. (441—444)
- Ganthier Th.** A lélekcseré. Reg. Ford. Székula. (63—64)
- Gogol M.** Beszélyek az orosz életből. (23—24)
- Bulyba Tárász. Beszély. Ford. Almási L. (135—137)
- Goldsmith Olivér.** A wakefieldi pap. (426—429)
- Gorkij Maxim.** Konovalov. Elbeszélés. Oroszból ford. Ambrozovits D. (1298—1299)
- Gozlan Leo.** Három ara egy koronára. Beszély. (359)
- Gréville H.** Árulás. Reg. Ford. Huszár I. (403—408)
- Gyulai Pál.** A vén színész. Beszély. II. kiadás (59—60)
- A három beteg. Beszély. (1242)
- Glück-Szerencse úr. Beszély. (1283—1284)
- Hall Caine.** Utolsó gyónás. Elbeszélés. (1271—1272)
- Hardy Tamás.** Otthon, a szülőföldön. Regény. Angolból fordították Békési Gy. és Pallagi Gy. dr. (1090—1101)
- Hedenstjerna Alfréd.** Mindenféle népség. (Allehandafolk) Képek a svéd népéletből. Fordította Baján M. (896—897)
- Heyse P.** A grófi kastélyban. Beszély. Ford. Halasi (201)
- A sellő. Elbeszélés. Fordította Szikrai O. (1070)
- Két rab. Németből fordította R. M. (604—605)
- Hoffmann A. T.** Kis Zakar. Mese. (819—820)
- Jerrold D.** Zsák Mór. Fordította Belényesi G. (66—67)

- Jósika M.** Egy igaz ember. Beszély. (41—42)
 — Bornemissza Anna. Beszély. (1053)
Kármán J. Fanni hagyományai. Beszély. (15—16)
Karr A. A normandiai Penelope. (210—213)
 — Hajnal után két héttel. Regény. (661)
Keller G. Falusi Romeo és Julia. Beszély. (Sajtó alatt.)
Kemény Zs. Szerelem és hiuság. Beszély. (32—34)
 — Két boldog. Beszély. (1061—1062)
Kisfaludy Károly. Tihamér. Beszély. (119—120)
 — Vig beszélei. (150—153)
Kochanovszkyné. Szeretett. Ford. Timko I. (321—322)
Kovács Pál. Farsangi kalandok. Beszély. IV. kiad. (87—88)
Kölcséy Ferencz elbeszélései. II. kiad. (6—7)
Krasewszky I. Ulána. Besz. Lengyelből Timkó. (701—702)
Kuthy L. Egy iskolai kaland. Elbeszélés. (1071)
Lamartine. Heloïse és Abelard. Ford. Erhardt. (260)
Leskovár Jánkó. Roskadozó kastélyok. (1153—1156)
Lever K. Viharban. Regény. Ford. György A. (370—374)
Louis-Lande L. Camaron. Episod a mexikói háborúból.
 Ford. Haraszi Gyula. (181)
Malot Hector. Pompon. Regény (381—385)
 — A szépség vonzereje. Ford. Sz. E. (450—454)
Marmontel. A szép Anikó. Elbeszélés. (850)
Mérimée P. Carmen. Beszély. Ford. B. P. (91—92)
 — Colomba. Beszély. Ford. Szenvey J. (184—186)
 — Guillot Arsène. — Abbé Aubin. Beszélyek. (783)
Mészáros Ignác. Kartigám. Heinrich G.-tól. (217—220)
Mőrike Ede. Mozart prágai utazása. (941)
Norris W. E. Vidal Adrián. Reg. Ford. Sz. E. (561—568)
Nusics Braniszláv. Egy káplár emlékirataiból. (1269-1270)
Olasz beszélyek. Írták Barilli, Ghislanzoni és Sara.
 Fordították Huszár I. és Mócs Zsigm. (261—263)
Orosz beszélyek. Írták Puskin S., Gogol M., Krylov I.,
 Dosztojevszkij és Turgenyev. Ford. Csopely L. (361—366)
Ouida. Egy pár kis faczipó. (154—157)
 — Egy orgonaág. Elbeszélés. Ford. Haraszi Gy. (599—600)
 — Egy flandriai kutya. Elbeszélés. (1122)
Pálffy A. Egy kastély az erdőben. II. kiadás. (46)
 — A szebeni ház. Beszély. (267—268)
 — Az ítélőmester leánya. Tört. beszély. (278—280)
 — A báróné levelei. Beszély. (606—608)
 — Az atyai ház. Regény. II. kiadás. (785—792)
 — A fejedelem keresztleánya. Regény II. kiad. (886—895)
 — A Dabóczy-család. Regény. (981—985)

- Pálffy A.** Ne hallja hírét az anyjának. Regény. (1036—1040)
 — A 63. sz. 1—gy. p. Beszélya. (1114—1115)
- Patapenko N. J.** Szerelem. Ford. Ambrozovits D. (1183—1185)
- Peard Francis Mary.** Molly mama. Regény. (738—740)
- Petőfi Sándor** beszélyei. (395—396)
- Plouvier E.** Beszélyek. Ford. Milesz B. (110—111)
- Prescott H. E.** Schäffer Magdalena. Beszély. (71—72)
- Prevost Abbé.** Lescaut Manon és des Grieux lovag története. Ford. Visi Imre (947—950)
- Puskin S.** A kapitány leánya. Regény. Ford. Ambrozovics D. (989—991)
- Le Sage.** A szanta ördög. Ford. Varga B. (397—400)
- Bernardin de Saint-Pierre.** Pál és Virg. (391—392)
- Sand Gy.** Az ördög-mocsár. Ford. Csukási J. (81—82)
 — Leoni Leó. Beszély. Ford. Visi I. (101—103)
 — Indiána. Francziából fordította Récsi Emil. (721—724)
- Sandean Gy.** A montsabreyi kastély. Beszély. Ford. (14)
 — Az örökség. Beszély. Francz. ford. Gyalui F. (708—710)
- Schreiner Olivia.** Halket Péter közkatona esete Mas-honalandban. Ford. Harasztiné Récsi Jolán. (1253-1254)
- Schulz Johanna.** Colette fogadalma. Regény. Fordította Harasztiné Récsi Jolán. (904—906)
- Sollohnb gr.** Előkelő világ. Orosz beszély. (17—18)
 — A gyógyszerészné. Ford. Brassay A. (49—50)
- Spielhagen Fr.** Az utolsó órában. Ford. Halasi A. (310-311)
- Stevenson R. L.** A franchardi kincs. Ford. Angyal Dávid. (1168—1169)
- Stifter A.** Brigitta. Beszély. Ford. B. J. (61—62)
- Storm Tiv.** A kastélyban. Beszély. Ford. Balla M. (547)
- Sudermann Hermann.** A kívánság. Beszély. Fordította Vojnovich Géza (1205—1208)
 — Jolán esküvője. Beszély. (1306—1307)
- Suonio.** A hold regéi. Finnból ford. Vikár B. (360)
- Szász Károly** legifj. Balogh hadnagy története. Elbeszélés (1117—1118)
- Szvejtlov. I. V.** Az élet utjai. Ford. Ambrozovics Dezső. (1246—1250)
- Thackeray M. W.** Hiúság vására. Regény hős nélkül. Ford. Récsi Emil. I. kötet (647—652)
 II. kötet. (653—660)
- Thackeray M. W.** Esmond Henrik, Anna királynő Ő Föl-sége ezredesének önéletrajza. Regény. I. kötet (1021—24)
 II. kötet (1025—1028)

- Theuriet.** A Buzavirágék háza. Beszély (158—160)
 — Veronika asszony. Beszély. Ford. Ujkéri. (283—284)
Theuriet. A habléány. Beszély. Ford. Sz. E. (439—440)
 — Aurélia néni. Regény. Ford. P. L. (481—484)
Tolstoj L. N. gróf. Családi boldogság. (116—118)
 — Elbeszélések. Ford. Füredi F. Gusztáv. (1261—1262)
Turgenyev I. Tavaszi hullámok. (270—272)
 — Költemények prózában. Ford. Csopey L. (433—434)
 — Egy vadász iratai. Ford. Csopey L. (474—480)
Uchard M. Jean csillaga. Beszély. (204—206)
 — Berthier Joconda. Regény. Ford. Molnár Gy. (1072—75)
Vadnai Károly. A kis tündér. Regény. (921—926)
Vantier Gy. A keresztanya. Ford. Márkus M. (245—246)
Vörösmarty Mihály. Beszélyei és regéi 1829—1837.
 (1198—1200)
Wieland. Abderiták. Ford. Farkas Albert. (455—460)
Zichy Antal elbeszélései. (74—75)
Zschokke H. A szegény viltshirei lelkész naplójából.
 Beszély. Ford. Sz. M. (229).

d) Egyéb próza.

- Andrássy Gyula** gróf beszéde a véderő-törvényjavaslat tárgyában (674)
Angyal Dávid. Erdély politikai érintkezése Angliával.
 (1238—1241)
Aranj János. Vojtina levele öcséséhez. Vojtina ars-poetikája (1305)
Arany László. A magy. polit. költészetéről. (1259—1260)
Aristoteles poetikája. Görögből ford. bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Geréb J. (757—758)
Ballagi A. I. Frigyes Vilmos porosz király (633—634)
Barabás Miklós emlékiratai. (1255—1258)
Barsi József. Utazás ismeretlen állomás felé 1849—1865.
 (726—730)
Becker Fülöp Ágost. Rousseau J. J. (1251—1252)
Berzeviczy Albert. A parlamentekről. (1142—1143)
Beulé. Augusztus családja s kora. (169—171)
Bodenstedt Fr. Shakespeare élete és művei. (182—183)
Boissier G. Virgil. Francz. fordította Végh A. (47—48)
Bozzai Pál irodalmi hagyományai. (532—533)
Carlyle. Burns. Eletkép. Ford. Lévy József (833—834)
 — Scott Walter. Angolból ford. Baráth Ferencz (942)
Cicero. Laelius a barátságról. Ford. Némethy G. (507)
Collins V. Sophokles. Ford. Kont. I. (304—305)

- Concha Győző.** A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. (498—499)
- Csengery Antal.** A magyar közoktatás és közmívelődés némely főbb kérdéseiről. (241—244)
- Deák Ferencz emlékezete. (569—570)
- Jellemrajzok (1033—1035)
- Csiky Kálm.** Werbőczy István és hármaskönyve. (1106)
- Deák Ferencz** miért nem ment el az 1843-iki országgyűlésre. Közli Kónyi Manó. (665—666)
- Deák Ferencznek** az 1861-ikévi országgyűléstől elfogadott két fölirata. Közli Kónya Manó. (703—704)
- Dugonics András** följegyzései. (401—402)
- Einhard.** Nagy Károly élete. Latinból ford. Dekáni Kálmán (1209—1211)
- Erdélyi J.** Eesthetikai előtanulmányok. (615—616)
- Fenini Caesar.** Az olasz irodalom rövid története. Ford. Zigány Árpád. (865—868)
- Fenchtersleben E.** Adalék a lélek életrendjéhez. Ford. dr. Klekner Alajos. (354—356)
- Flegler S.** A magy. történetírás tört. — *Sayous E.* A magy. tört. kútforr. Ford. ifj. Szinnyi J. (77—80)
- Kölcsey Ferencz. Fordította ifj. Szinnyi J. (106)
- Szalay L. és munkái. Ford. ifj. Szinnyi J. (121—124)
- Földes Béla.** A socialismus fejlődése. (1273—1274)
- Forster-Arnold Florencze.** Deák Ferencz. Életrajz. Angolból fordította Pulszky Ágost. (333—337)
- Frankói V. II.** Lajos és udvara. Tört. rajz (99—100)
- Egy pápai követ Mátyás udvaránál 1488-1490. (1218-1220)
- Freemann A. E.** Az angol alkotmány fejlődése a legrégibb időktől. Ford. Kónyi J. (878—880)
- A történelem tanulmányozásának módszerei. Angolb. ford. Hegedüs Pál (943—946)
- Gervinus G. G.** Bevezetés a tizenkilenczedik század történetébe. Németből fordította Rózsáagi A. (501—503)
- Gregorovius.** Pápák siremlékei. Ford. Hegedüs I. (517—518)
- Greguss Ágost.** A balladáról. Harm. kiadás. (534—536)
- Guizot.** A demokratia Franciaországban. (935—936)
- Gyulai Pál.** Bárá Eötvös József. Emlékbeszéd (259)
- Emlékbeszéd Arany János felett. (725)
- Gróf Széchenyi István mint író (857—858)
- D'Haussonville.** Sand Gy. Franciaából (195—196)
- Heine emlékiratai.** Való és költ. Fordította. Dr. Zollner B. (907—909)

- Hofmannsegg gróf** utazása Magyarországon 1793—1794-ben. Németből ford. és bevezette Berkeszi Istv. (581—582)
- Imre S.** A középkori magyar irodalom stíljáról (719—720)
— A népköltészetéről és népdalról. (1148—1152)
- Kazinczy Gábor.** Emlékbesz. Szemere P. felett (489)
- Kazinczy F.** Magyarországi utak. (114—115)
— Bácsmegyeinek gyötrelmei. (132—134)
- Kemény Zs.** Élet és irodalom. (393—394)
- Kis János** superintendens emlékezései életéből maga által feljegyezve. Második kiadás. (741—747)
- Kont Ignác.** Aristophanes. (230—231)
- Kónyi M.** Beust és Andrassy. 1870—1871-ben. (717—718)
- Kölcsey Ferencz.** Szónoki művei. (37—40)
— Országgyűlési naplója 1832—1833. (416—420)
- Kozma Andor.** Arany László. Emlékbeszéd. (1116)
- Lánczy Gyula.** A magyarság az Árpádok korában. Tört. tanulmány (1019—1020)
- Lavisse Ernő.** Európa politikai történetének átnézete. Francz. ford. Angyal Dávid. (755—756)
- Lazarillode Tormes élete.** Ford. Gombocz Z. (1055—1056)
- Legouvé Ernő.** Az olvasás művészete. Ford. Feleki József. II. kiadás. (1331—1335)
- Leroy-Beaulieu.** A zsidók és az antiszemita áramlat. Ford. Simonyi Jenő (914—915)
- Lessing G. E.** Laokoon, vagy a festészet és költészet határaitól. Ford. Bánfi Zsigm. (83—86)
- Lindan Pál.** Molière. Ford. Bánfi Zsigm. (172—173)
- Macaulay T. B.** Machiavelli. Ford. B. P. (8)
— Lord Bacon. Fordította B. P. (29—31)
— Milton. (51—52)
— Byron. Fordította B. P. (65)
— Bärère Bertrand. Ford. Angyal Dávid. (177—178)
— A pápaság. Fordította B. P. II. kiad. (216)
— Nagy Frigyes. Ford. Szentkirályi M. (281—282)
— Johnson Sámuel. Ford. Aszalay Gyula (1029)
— Az angol restauráció vigjátékirói. Angolból ford. Dr. Wirtzfeld Béla. (1294—1295)
- A magyar emigráció** mozgalmái 1859—1862. Kossuth Lajos emlékiratai nyomán. (431—432)
- Márki Sándor.** A középkor főbb krónikásai. (1157—1158)
- Michelet Gy.** Lengyel és Oroszország. (104—105)
- Montesquieu K.** Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól. Ford. Orlai Antal (781—782)

- Murray-Grenville E. C.** A francia politikai életből Fordították Belényesi és Huszár. (96—98)
- Neményi Ambrus.** A francia forradalom hírlapjai és hírlapírói (466)
- III. Napoleon.** A tüzérség multja és jövője. (675—676)
- Occioni Onorato.** A latin irodalom története. A XII. kiadás után olaszból ford. Kis Ernő dr. (1082—1089)
- Pascal gondolatai.** Francz. ford. Béri Gyula. (714—716)
- Pellico Silvio.** Börtön. Olaszb. Erdélyi K. (511—513)
- Planche Gusztáv.** Művészek csarnoka. (537—538)
- Prescott H. E. II.** Fülöp. Ford. Szász K. (553—554)
- Pulszky Ágost.** Pázmány Péter (587)
- Pulszky Ferencz.** Eszmék Magyarország története philosophiájához. (214—215)
- Martinovics és társai. (332)
- Deák Ferencz. Jellemrajz. (1312—1313)
- Radnai Rezső.** Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817. (644—646)
- Régi utazások** Magyarországon és a Balkán félszigeten. 1054—1717. Összegejt. Szamota I. (767—772)
- Renan Ernő.** Spinoza. Francz. ford. és jegyzetekkel kísérte Rácz Lajos. (1296—1297)
- Richter Jenő.** A socialismus diadala után. (1119—1121)
- Riedl Fr.** A magyar irodalom főirányai (994—996)
- Magyarok Rómában. (1161—1162)
- Péterfy Jenő. (1166—1167)
- La Rochefoucauld gondolatai.** Ford. Béri. (932—934)
- Roscher V.** A nemzetgazdaság viszonya a klasszikai ókorhoz. Ford. M. G. (438)
- Rousseau J. G.** A társadalmi szerződés. (641—643)
- Sayous E.** A mongolok betörése Magyarországra 1241—42. Fordította Takács István. (73)
- Schiller.** Mózes küldetése. Fordította Jurany G. (161)
- Kisebb prózai irataiból. Aesthetikai értekezések. Ford. Zollner Béla. (555)
- Seneca Lucius Annaeus.** Vigasztalások. (873—874)
- Szalay László.** Mirabeau. (293—295)
- Szász K.** Schiller. Élet- és jellemrajz. (545—546)
- Horatius. Írói élet- és jellemrajz. (736—737)
- Madártávlatból. (1030)
- Szigligeti E.** Magyar színészek életrajz. (125—127)
- Szilágyi S.** Történeti rajzok. (236—240)
- Tacitus P. Cornelius.** Agricola élete. A latin eredetiből fordította Dr. Csiky Kálmán. (1054)

- Taine H.** Az eszmény a művészetben. (162—164)
 — Az olasz művészet bölcselete. Ford. Kádár B. (514)
 — A görög művészet bölcselete. (617—618)
 — A németalföldi művészet bölcselete. (619—620)
Theophrastus jellemrajzai. Ford. Hunfalvy J. (258)
Thomas. Descartes emlékezete. Ford. Rácz Lajos. (992—993)
Voltaire. XII. Károly története. Ford. Prezsztinszky Pál.
 (1287—1295)
Wertheimer Ede. Az 1811/12-iki magyar országgyűlés
 (1126—1129)
Zsilinszky M. Kupecky János. (141)

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

SZERKESZTI HEINRICH GUSZTÁV.

Ez új vállalat célja, nemzeti irodalmunknak régi, ritka vagy eddig nyomtatásban meg nem jelent termékeit hű szövegekben, a szükséges tájékoztató bevezetésekkel és jegyzetekkel a tudományos kutatás és tanulmány számára hozzáférhetővé tenni.

Eddig a következő füzetek jelentek meg:

- 1. Székely Sándor, Aranyos-Rákosi. A székelyek Erdélyben.** Hősi költemény, 1822. Kiadta Heinrich Gusztáv, 123 lap, ára 1 K 20 f.
- 2. Pálos iskola-drámák a XVIII. évszázadból.** A M. T. Akadémia kéziratából kiadta Bayer Józs., 80 l., ára 80 f.
- 3. Csiksomlyói nagypénteki misztériumok.** A XVIII. századi kéziratból kiadta Fülöp Árpád, 244 lap. ára 2 K.
- 4. Heltai Gáspár esopusi meséi.** Colosvarot, 1566. Kiadta Imre Lajos, 304 lap, ára 2 K. 40 f.
- 5. Poncianus históriája.** Bécs 1573. Kiadta Heinrich Gusztáv. 231 lap, ára 2 K.
- 6. Gyöngyösi István. A csalárd Cupidonak kegyetlen-ségét megismerő és annak mérges nyilait kerülő tiszta életnek geniusa.** A költő kéziratából kiadta dr. Rupp Kornél, 194 lap, ára 2 K.

7. **Bessenyei György.** **A természet világa** v. a józan okosság. A költő kéziratából első ízben kiadta Bokor János 407 lap, ára 3 K. 60 f.
8. **Dugonics Andras.** **Az arany pereczek.** III. kiadás. Magyarázatokkal és szótárral kiadta Bellaagh Aladár. 368 lap, ára 3 K. 20 f.
9. **Balogh István.** **Ludas Matyi.** Bohózat 3 felvonásban. Kiadta Bayer József. 96 lap, ára 1 K.
10. **Mondolat.** Dicshalom 1813. Kiadta Balassa József. Két hasonmással. 109 lap, ára 1 K.
11. **Felelet a mondolatra.** Pesten 1815. Kiadta Balassa József. Függelék: A mondolat és a felelet egykorú bírálatai és Somogyi Gedeon válasza a feleletre. 114 lap, ára 1 K.
12. **Telegdi Miklós** pécsi püspöknek felelete *Bornemissza Péter fejtegetés* című könyvére. Az 1580-iki kiadás után közrebocsátotta Dr. Rupp Kornél. 172 lap. 1 K. 60 f.
13. **Bessenyei György.** **Agis tragédiája.** Bécs 1772. Kiadta Dr. Lázár Béla. Egy hasonmással. 171 lap, ára 1 K. 20 f.
14. **Bolyai Farkas. II. Mohamed.** Szomorujáték három felvonásb. Kiadta Heinrich Gusztáv. 112 lap, ára 1 K.
15. **Vásárhelyi daloskönyv.** XVI—XVII. századi szerelmi és tréfás énekek. Kiadta Ferenczi Zoltán. 247 l., ára 2 K.
16. **Bessenyei György.** **Lais** vagy **az erkölcsi makacs.** Vigjáték öt felvonásban. A kéziratból első ízben kiadta Dr. Lázár Béla. 102 lap, ára 1 K.
17. **Fazekas Mihály versei.** Bevezette és kiadta Tóth Rezső 206 lap, ára 2 K.
18. **Gesta Romanorum.** Fordította Haller János Kolozsvár 1695 kiadta Katona Lajos 516 lap, ára 4 K.
19. **Faludi Ferencz Téli éjtszakák** vagyis a téli est időnek unalmat enyhítő beszédek. Kiadta Dr. Rupp Kornél 183 lap, 1 K. 60 f.
20. **Kazinczy Ferencz.** **Tövisek és virágok.** Széphalom 1811. A Tövisek és virágok egykorú bírálatával kiadta Balassa József. 100 lap 1 K.
21. **Protestáns iskoladramák.** Összegyűjtötte és kiadta Bernáth Lajos. 410 lap 4 K.

Az Olcsó Könyvtár kötve!

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelenő **Olcsó Könyvtár**-nak következő kötetei kaphatók csinos vörös vászonkötésekben:

- Alarcon Péter**, *A háromszögű kalap és más beszélyek*. Spanyol eredetiből fordította Haraszti Gyula. 1 K 20 f.
- Andersen**, *Regék és mesék*. — Képes könyv képek nélkül. 1 K 40 f.
- Arany János**, *Buda halála*. Hún rege. 1 K 40 f.
- Arany László**, *Magyar népmese-gyűjtemény*. 1 K 80 f.
- Balzac Honoré**, *Grandet Eugenia*. Ford. Toldi L. 1 K 40 f.
- Berczik Árpád**, *Himfy dalai*. Vigjáték 3 felvonásban 1 K 20 f.
- Berzsenyi Dániel versei**. 1 K 40 f.
- Csiky Gergely**, *Arnyképek*. Elbeszélések. 1 K 60 f.
- Czuczor költeményei**. I. Lyrai költemények. II. Népies költeményei. III. Hőskölteményei és meséi. 2 K.
- Eliot György**, *A vizi malom*. Reg. Ford. Váczy J. 2 köt. 3 K 60 f.
- Fenini Cæsar**, *Az olasz irodalom rövid története*. Olaszból fordította Zigány Árpád. 1 K 40 f.
- Garay János** balladái és életképei. 1 K 40 f.
- Katona József**, *Bánk bán*. Arany János jegyzeteivel és tanulmányával 1 K 60 f.
- Kerényi Frigyes összes költeményei**. 1840—1851. 1 K 60 f.
- Kisfaludy Károly versei**. 1 K 40 f.
- Kisfaludy Károly vig beszélyei**. 1 K 40 f.
- Kisfaludy Sándor összes regéi**. Két kötet. 3 K.
- Kölcsey Ferencz versei**. 1 K 60 f.
- *Szónoki művei*. 1 K 40 f.
- Legouve Ernest**, *Az olvasás művészete*. Ford. Feleki J. 1 K 50 f.
- Macaulay T. B.**, *Tanulmányai*, I. Byron. II. Johnson Sámuel. III. Milton. IV. Machiavelli. V. Lord Bacon. VI. A pápaság. VII. Barére Bertrand. VIII. Nagy Frigyes. 3 K 20 f.
- Magyar népmese gyűjtemény**. Kiadta Arany L. 1 K 80 f.
- Milton János**, *Az elveszett paradicsom*. Ford. Jánosi G. 1 K 60 f.
- Occioni Onorato**, *A latin irodalom története*. Ford. Kiss Ernő. 2 K 40 f.
- Pálffy Albert**, *A báróné levelei*. Beszély. 1 K 20 f.
- Petrarca összes szerelmi sonettjei**. Ford. Rado A. 1 K 40 f.
- Puskin Sándor**, *Anyegin Eugén*. ford. Bérczy Károly. 1 K 60 f.
- Sand György**, *Indiána*. Francziából. Récsi Emil. 1 K 40 f.
- Sophokles tragoediái**. Fordította Csiky Gergely. 5 K.
- Taine H.**, *Művészet-bölcséleti előadásai*. I. Az eszmény a művészetben. II. A görög művészet bölcsellete. III. Az olasz művészet bölcsellete. IV. A németalföld művészet bölcsellete. 2 K 40 f.
- Tennyson Alfred**, *Költői beszélyek*. I. Arden Enoch. II. Király idyllek. 1 K 60 f.
- Turgenyev Sz. Iván**, *Egy vadász iratai*. Ford. Csopely L. 2 K.
- Vadnai Károly**, *A kis tündér*. Regény. 1 K 80 f.
- Vörösmarty Mihály**, *Zalán futása*. 1 K 50 f.
- Zrinyi Miklós gróf**, *Szigeti veszedelem*. Az első 1651-ki kiadás után. 1 K 40 f.